

**Dějiny literatury
Krnovska
(I. a II. díl)**

Libor Martinek

Libor Martinek

**Dějiny literatury
Krnovska**

**I. díl
Od středověku
po interetnické vztahy v literatuře 20. století**

**II. díl
Od národního obrození do současnosti**

MICHAL BERAN
PRVNÍ BRUNTALSKÉ NAKLADATELSTVÍ

© Doc. PhDr. Libor Martinek, Ph.D.

ISBN 978-80-88463-11-5 (pdf)
ISBN 978-80-88463-12-2 (ePub)
ISBN 978-80-88463-13-9 (mobi)

Obsah

I. díl

ÚVODEM	9
1. Vymezení problematiky výzkumu	15
2. K otázce chápání slezských dějin od roku 1742	21
2.1 K otázce periodizace dějin literatury Krnovska	22
2.2 K některým obecným úkolům historického výzkumu Slezska	22
A. STARŠÍ LITERATURA KRNOVSKA	25
1. Literatura Krnovska v době předbělohorské	25
1.1 K jazykovému obrazu Krnovska ve středověku	25
1.2 K písemnictví Krnovska v době předbělohorské (v kontextu písemnictví Moravy a Slezska)	27
2. Mikuláš z Kozlí a jeho dílo	31
2.1. K obsahu kodexu Mikuláše z Kozlí	32
2.2 Mikuláš z Kozlí na Krnovsku	33
2.3 K biografii Mikuláše z Kozlí	34
2.4 K vývoji bádání kodexu Mikuláše z Kozlí	36
2.5 Píseň o bydžovských ševcích	37
2.6 Chci já na pannu žalovat	39
2.7 Regionální aspekt kodexu Mikuláše z Kozlí	41
2.8 Nové poznatky o kodexu Mikuláše z Kozlí	42
2.9 Závěrem k dílu Mikuláše z Kozlí	47
B. OBDOBÍ HUMANISMU (LITERATURA NA KRNOVSKU V 16. STOLETÍ)	48
1. Krnovská latinská humanistická škola	50
1.1 Podmínky vzniku latinské humanistické školy	50
1.2 „Postilla evangelická“ Martina Filadelfa Zámorského	54
1.3 K literární tvorbě humanistických vzdělců Krnovska	56
C. OBDOBÍ OD ROKU 1622	63
1. Významné osobnosti slezské kultury v regionu od roku 1622	65
1.1 Slezský evangelický „spisovatel“ Kryštof Bernart Skrbenský z Hříště	65
1.2 Ke kulturnímu dění na zámku Slezské Rudoltice za vlády Alberta Hodice	68
1.3 Kazatel Ondřej Antonín Richter	70
D. NĚMECKY PSANÁ LITERATURA NA KRNOVSKU	72
1. Úvodem	72
2. Měřítko literárního česko-německého společenství	72
3. K vývoji česko-německých literárních vztahů, zejména ve Slezsku	75
3.1 K problematice výzkumu německé literatury v českých zemích	75
4. Německy psaná literatura ve Slezsku a její základní rysy	79
5. Německá literatura Krnovska	80
6. K pamětem Hanse Kudliča	82
7. Němečtí spisovatelé z Krnovska od počátku 19. století	84
8. Robert Hohlbaum, Bruno Hanns Wittek a velkoněmecká idea	88
9. Literární návraty krnovských Němců	94
10. K dílu literárního historika a lexikografa Josefa Waltera Königa	96
11. Vzájemné průniky německé a české regionální literatury Krnovska	97
12. Sudetoněmecká literatura jako „nový fenomén“	100
13. Hanns Cibulka – básník mravního apelu a osobnostní integrity	103
14. Závěrem k literatuře německého jazyka v regionu	110

E. INTERETNICKÉ VZTAHY V ČESKÉ LITERATUŘE KRNOVSKA.....	112
1. Interetnické vztahy v díle spisovatele Praxitelise Makrise	114
ZÁVĚREM K 1. DÍLU	118
RESUMÉ K 1. DÍLU	119
ZUSAMMENFASSUNG.....	121
LITERATURA.....	124
A. Prameny.....	124
B. Sekundární literatura.....	125
PŘÍLOHY.....	139

II. díl

ÚVODEM K 2. DÍLU	162
A. OBDOBÍ NÁRODNÍHO OBROZENÍ	167
1. Situace ve Slezsku	167
1.1 Situace na Krnovsku.....	168
B. OBDOBÍ OD KONCE 19. STOLETÍ DO ROKU 1918	170
1. Situace ve Slezsku a na severní Moravě	170
2. Situace na Krnovsku.....	170
2.1 Časopis Zahrádka sv. Františka a P. Karel Štěpán Vodička	171
2.2 Časopisy a tiskárny.....	174
C. ČESKÁ LITERATURA NA KRNOVSKU V LETECH 1918–1939.....	175
1. Situace ve Slezsku a na severní Moravě	175
2. Situace na Krnovsku.....	175
2.1 Vztah Krnovanů k Petru Bezručovi (s přesahem do současnosti)	175
2.2 Česká literatura v období meziválečném na Krnovsku a Bruntálsku.....	176
2.3 Paměti posledního bruntálského hejtmána Jana Brothánka	178
2.4 Vzpomínky příslušníka finanční stráže a Stráže obrany státu Karla Rambouska....	180
D. LITERATURA NA KRNOVSKU V LETECH 1939–1999.....	183
I. Situace ve Slezsku a na severní Moravě v letech 1939–1945	183
II. Situace na Krnovsku v letech 1939–1989	183
1. Období let 1938–1948.....	183
2. Období let 1948–1989.....	183
2.1 Literární díla s kolonizační tematikou se vztahem k regionu.....	186
2.2 Literární díla s přírodní tematikou se vztahem k regionu	189
2.3 Pověstový a pohádkový žánr v literatuře se vztahem ke Krnovsku	191
2.4 Inzitivní literatura Krnovska	199
2.5 Návrat českého písmáka.....	202
2.6 „Májové variace“. (K poezii Krnovska v letech 1945–1948)	202
2.7 „Slunko nad Krnovskem“. (K projevům newspeaku v poezii Krnovska v letech 1948–1956).....	203
2.8 „Máchovské inspirace“. (K poezii Krnovska let 1956–1989).....	208
2.9 Regionální spisovatelé debutující před rokem 1989	209
2.9.1 Praxitelis Makris	209
2.9.2 Eduard Zacha.....	212
2.9.3 Zdeněk Křenek	213
3. Období po roce 1990	218
3.1 K typologii nové regionální poezie	218
3.2 Josef B. Odstrčil	218
3.3 Tomáš Hájek – filozof, dramaturg, vědecký pracovník (v oboru památková péče a kulturní krajina).....	222

3.4 Chemik, redaktor a „utajený“ spisovatel Boris Cvek.....	225
3.5 Novelist Richard Neugebauer.....	226
3.6 K mladé literární tvorbě na Krnovsku a v okrese Bruntál po roce 1990.....	228
E. INTERPRETACE LITERÁRNÍCH DĚL VYBRANÝCH KRNOVSKÝCH AUTORŮ.....	233
1. Blažej Paloch – Máchovská čtyřverší	233
2. František Antonín Šípek.....	238
2.1 Životopis.....	238
2.2 Počátky básnickovy tvorby	242
2.3 Zpěv nad městem	245
2.4 K vývoji básnického díla F. A. Šípka.....	247
2.5 Šípkův „Lidský hlas“	250
2.6 Ptačí motivy v Šípkově poezii.....	260
2.7 Dům v zahradách.....	264
2.8 Když zrna tluče křídly	266
2.9 Závěrem – Kořeny vrostlý do půdy.....	269
3. Dušan Cvek	270
3.1 Životopis.....	270
3.2 První fáze kritické recepce – 60. léta	273
3.3 Druhá fáze kritické recepce – 70.–80. léta	283
3.4. Spisovatel a doba.....	302
3.5 Třetí fáze kritické recepce – po roce 1990	307
3.6 „Druhé čtení“ Cvekova díla	311
3.6.1 Hodnoty a ideje	314
3.6.2 Prostor, čas, živly	318
3.6.3 Cvekův verš.....	324
3.7 Závěrem k osobnosti a dílu Dušana Cveka	326
4. Jiří Daehne.....	326
4.1 K tematice autorovy tvorby.....	326
4.2 Kontexty	329
4.3 Interpretace Daehneho přírodní lyriky	330
4.4 Věstonická píšťalka zůstala věrná svému hlasu	336
4.5 Odvážná evokace osudu Boženy Němcové	337
4.6 Radobýl – pocta Karlu Hynku Máchovi	338
4.7 Topografie vzpomínky. Podoby autenticity v memoárové“ poezii.....	340
4.8 Povědkový svět.....	354
4.9 K poetice básnické a prozaické tvorby Jiřího Daehneho	355
4.10 Závěrem k tvorbě Jiřího Daehneho	360
E. VLASTIVĚDNÉ ČASOPISY A VYDAVATELSTVÍ NA KRNOVSKU A V OKRESE BRUNTÁL.....	362
1. Vlastivědný zpravodaj Krnovsko	362
1.1 Úvodem	362
1.2 Krnovsko v kontextu své doby.....	362
1.3 Literární tvorba na stránkách Krnovska	363
1.4 Literární kritika a literární historie ve zpravodaji Krnovsko.....	365
1.5 Závěrem.....	366
2. Vlastivědný zpravodaj Okres Bruntál	367
3. Vlastivědné neperiodikum Krnovsko a jeho druhé vykročení	367
4. Významní vlastivědní pracovníci v regionu.....	369
5. Regionální nakladatelství a vydavatelství	369
6. K ediční činnosti iniciativy Cesta světa	373

G. ZÁVĚREM.....	377
H. RESUMÉ.....	380
CH. ZUSAMMENFASSUNG	381
LITERATURA:.....	382
A. Prameny.....	382
B. Sekundární literatura.....	386
C. Elektronické zdroje.....	403
PŘÍLOHY.....	405
POZNÁMKA O AUTOROVÍ	421
EDIČNÍ POZNÁMKA K I. A II. DÍLU	423

I. díl

Od středověku po interetnické vztahy v literatuře 20. století

ÚVODEM

Problematika regionální literatury je značně komplikovaná a každý, kdo se jí před námi zabýval, přistupoval k ní z různých, někdy dokonce protichůdných metodologických pozic a akcentoval odlišné interpretační strategie.

Jak vyplýne z úvodních kapitol publikace, které se váží k prvnímu i druhému dílu knihy, věnování pozornosti problematice regionální literatury, která tvoří jednu z důležitých složek regionálního vědomí obyvatel dané oblasti a souvisí ve větší či menší míře s kulturními aspiracemi jeho obyvatel a tvůrců, kteří je reprezentují, přináší závažnější metodologické problémy. Jakmile si totiž vymezíme literární tvorbu topograficky, geograficky a lokálně, dostáváme se na půdu buď vlastivědy, nebo literárního místopisu či zeměpisu (kde je problematika lokální slovesnosti zkoumána ponejvíce, ne-li výhradně, s důrazem na biograficko-bibliografická fakta a má spíše kulturně historický význam), případně literární sociologie. Pokud začínáme přistupovat k interpretaci literárních děl, začíná nás zajímat estetická funkce literárního díla, spolu s tím i jeho sociálně-psychologické aspekty, a regionální literatura ztrácí na významu v celonárodních syntézách. (Provést syntézu určité regionální literatury je vždy problematické, vhodnější, a proto častější je spíše její analýza.)

Pokud se v naší knize věnujme interpretaci díla spisovatelů, kteří přesáhli region svým významem, pak jako autorům suverénním a odpovídajícím za svou tvorbu. Nepřihlíželi jsme příliš k autoritě umělců v jejich životním mikroprostoru, v lokálním společenství. Na druhou stranu jsme si plně uvědomovali, že bez určitého recepčního zázemí by se neuskutečnila čtenářská konkretizace jejich děl, ať už v užším regionálním nebo širším celonárodním kontextu (zkoumání těchto jevů je úkolem literární sociologie), a z toho důvodu by patrně zůstala jen nerealizovaná potencialitou. Soustředili jsme se zčásti i na identifikaci regionálnosti v díle vybraných spisovatelů, která je atributem literárního dění, brali jsme v úvahu hodnotovou komunikaci jejich literárních děl. Rovněž jsme se snažili sledovat přínos vymezeného území v celospolečenských kulturních, a především literárních vztazích, neboť region je významným pramenem literární tvořivosti.

Regionální výzkum nemusí být ústupem od celostních hledisek národní literatury, ani z nároků na zkoumané hodnoty. Specifický územní a typologický výzkum nám umožnil věnovat se detailněji jak samotnému vývoji českého písemnictví v regionu Krnovska, tak komparativnímu pohledu na německou literaturu vzniklou v regionu. Nebylo možné si nepovšimnout ani místní inzitní, folklorní a populární literatury.

V krnovském regionu působily významné osobnosti středověké literatury. Při hodnocení středověkého písemnictví bereme v úvahu, že hodnota literárních pramenů není závislá na nějakém kulturním centru, ale na hustotě informací, jak mj. uvádí medievalista Eduard Petrů (PETRŮ: 1997). Povšimneme si tvorby důležitých (ale i méně důležitých, obecnou situaci dokreslujících) autorů literatury německého jazyka v regionu. Ve druhém dílu knihy se rovněž zamyslíme nad ideovými postoji k problematice soužití Čechů a Němců v oblasti, naznačíme tematické vymezování tvorby českých spisovatelů k německému písemnictví (a zároveň jej rámcově srovnáme s literárním obrazem téže problematiky v jiných regionech ČR) a nakonec podáme obraz dynamického, i když ne vždy výsostně uměleckého vývoje české literatury na Krnovsku (s přesahem do celého okresu Bruntál od r. 1960, kdy došlo ke sloučení tří okresů menších – krnovského, bruntálského a rýmařovského, případně do oblasti Jeseníků jako tzv. přirozeného regionu, pokud to vyžadoval žánr).

Publikace spadající metodologicky do sféry literární regionalistiky sice bývají často limitovány zacházením s prameny mnohdy druhé až třetí umělecké kvality a zabývají se ponejvíce krajem podmíněnými autory, představují však první stupeň literární syntézy. V našem případě půjde o komplementární sondu do problematiky pro potřebu syntéz slezského i celonárodního písemnictví. Zcela jednoznačně se ukazuje nezbytnost a důležitost

této výzkumné činnosti, mají-li se vytvořit systematické práce z dějin Slezska, které doposud u nás z různých příčin absentují především z důvodu dlouhodobé neexistence institucionálního zázemí a pokud se vytvořilo, pak se v minulosti nezaměřovalo na oblast literární vědy vůbec (daleko lepší situace je v tomto směru v Polsku a Německu), nebo jen málo. Tím je dána neexistence monografických prací z oblasti literatury českého Slezska (podobně je tomu v jiných oblastech – hudbě, architektuře atd.), po nichž se stále hlasitěji volá na odborných fórech a které jsou teprve připravovány, případně se objevily jen dílčí syntézy.

Ve svých výrazných tvůrčích osobnostech představuje literatura vznikající na Krnovsku¹ důležitou složku a součást literární tradice Slezska a severní Moravy. Jakýsi, sociologicky řečeno, „etalon“ k zhodnocení významu jejich tvorby představuje publikování děl těchto autorů v celostátních a krajských nakladatelstvích v zahraničí, nebo jejich překlady a vydávání v cizině. Pokud byla některá díla uveřejňována v místě bydliště nebo dokonce vlastním nákladem, usilovali jsme určit jejich imanentní literární hodnotu a poté vřadit autora do generačního a krajového nebo celostátního kontextu. Zároveň jsme považovali za důležité poukázat i na skutečnost vzniku literárních děl autorů odjinud (mnohdy ovšem pocházejících z regionu, ale působících trvale jinde, přesněji – v centru), kteří si z regionu brali inspiraci, přičemž rozhodně nešlo o autory druhořadé, ale o přední autory české literatury v meziválečném období a zejména od r. 1945.

Naše snahy o vymezení vztahu centra a periferie se budou ubírat (ukážeme to na příkladu regionální literatury v 50. letech 20. století) také směrem opačným: zjišťujeme, co z národních hodnot a jakým způsobem ovlivnilo určitou část společnosti a její tvůrčí složku v regionu.

Vrátíme-li se k tezi o přesahu regionálních tvůrců do širšího literárního a kulturního kontextu, sledujeme, že jejich tvorba nemá s regionalismem v současnosti příliš mnoho společného. Česká literatura se zvláště v 50. letech minulého století a posléze za éry tzv. normalizace musela vyrovnávat s mnoha společenskými zlomy, které ovlivňovaly podmínky literárního vývoje, a zásahy, jež literární vývoj deformují, takže sama měla problémy s uměleckým a společenským kontextem, do něhož vstupovala a který podmiňoval i procesy sémiotizace literárního díla. Regionální literatura se nezřídka těsně váže na společenský kontext a přírodní prostředí, důvěrně známé jen zasvěceným. Bylo proto třeba odlišit díla s tzv. regionálním principem a regionálním aspektem tvorby (LIBA: 1988), do jisté míry určující i uměleckou hodnotu těchto děl a podmiňující recepční dispozice a horizonty očekávání vnímatelů.

V naší knize jsme se pokusili ověřit tezi, že region není jenom zobrazovaná objektivní kategorie podmínek literatury nebo životní prostor autora, ale faktor formující i některé literární druhy a žánry, jež ve své poetice obsahují topografické zřetele. Speciální pozornost proto věnujeme pověsti, pohádce, pamětím, tzv. memoárově laděné poezii, literatuře faktu

¹ Mikroregion Krnovsko tvoří severní část okresu Bruntál, který je zároveň severovýchodním výběžkem Moravskoslezského kraje se specifickými podhorskými a horskými podmínkami. Severní strana mikroregionu je shodná se státní hranicí s Polskou republikou, dále sousedí s okresy Jeseník a Opava, na jižní straně sousedí se správním obvodem obce s rozšířenou působností – Bruntál. Historický vývoj obcí mikroregionu se ubíral vlastními cestami. První zmínky o nejstarší obci Mikroregionu Krnovsko se datují k roku 1238 (Býkov – Láryšov), naopak nejmladší obcí mikroregionu je obec Krasov, která vznikla v roce 1502. Celá oblast Krnovska představuje jedno z nejstarších osídlení na území České republiky, které dokazuje především velké množství hradů a tvrzí, později většinou přestavovaných na zámky. Charakteristické pro území je také velké množství kostelů. Mikroregion Krnovsko vznikl jako dobrovolný svazek obcí podle zákona č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení) a tvoří jej 25 obcí s celkovým počtem 43 173 obyvatel. Územně se Mikroregion Krnovsko shoduje se správním územím obce s rozšířenou působností – města Krnova. Více než polovina obcí dané oblasti má méně než 500 trvale bydlících obyvatel. Hustota obyvatelstva území činí okolo 74 obyv./km² na rozloze 582 km². [<http://www.mikroregionkrnovsko.cz/index.php?file=data/mikroregion/charakteristika&&menu=2>]

atd. Jako nezpochybnitelná se ukázala skutečnost, že geograficky přirozeně vymezený region podmiňuje a vytváří jisté literární prostředí (s konkrétní literární školou jsme se setkali, avšak v minulosti – latinská humanistická literární škola), přičemž Krnovsko má svým historickým vývojem, etnografickou charakteristikou i přírodními zvláštnostmi mnoho společného například s polskými regiony, které byly po válce znovu dosídleny a přesto nebo právě proto později výrazně ovlivnily podobu moderní polské literatury.

Na příkladu poezie několika krnovských básníků a prozaiků se pokoušíme ukázat zvláštnost kognitivní kategorie „krajina dětství“ jako konkrétního toposu tvorby (zejména ve druhém díle naší práce). Uvažovali jsme o tom, zda se *genius loci* Krnovska projevil v tvorbě regionálních autorů.

Historie literatury Krnovska do r. 1945 byla spojena především s dějinami literatury německé, s výjimkou literatury středověké psané latinsky, česky nebo německy, a poměrně výrazně se lišila od vývoje v české literatuře. Naopak se dlouhodobě řadila do kontextu literatury, pro niž se ujal označení „sudetoněmecká“. V zásadě můžeme konstatovat, že velkou část literatury německého jazyka ve Slezsku tvořila lyrika či lidová píseň, sběratelská folkloristická činnost, pohádky, pověsti, vlastivědná tvorba, najdeme však početnou románovou a povídkovou tvorbu nebo lidové drama. Česká a německá literatura v regionu tvořila v zásadě dva od sebe oddělené „sémiotické vesmíry“ (termín S. Richterové; RICHTEROVÁ: 1991). Jedinou oblastí, kde se prolínala německá a česká literatura na Krnovsku, jsou pověstové a pohádkové žánry, tedy epická vrstva slovesného folkloru. Němečtí a čeští sběratelé a zpracovatelé pověstí a pohádek čerpali vesměs z podobných zdrojů.

Sledujeme několik významných spisovatelů pocházejících z Krnova žijících po r. 1945 v SRN (někteří před rokem 1989 v NDR), jenž se ve své beletristické tvorbě vrací k tématu života v Sudetech i k tématu odsunu a zároveň se v jejich díle objevuje motiv odporu k válce. Téma ztráty vlasti je v prozaické a lyrické tvorbě traktováno z morálního a historicko-filozofického hlediska. Kromě toho události od podepsání Mnichovské dohody až po odsun sudetských Němců našly svůj odraz nejen v publicistice, ale i v deníkových záznamech nebo memoárech jak českých, tak německých autorů.

Rozbor těchto děl potvrzuje tezi, že tzv. mýtus kraje je jiný v tvorbě spisovatelů, kteří tuto zemi opustili, a má odlišnou funkci. Pro ty, kteří odešli, představuje oblast Krnovska navždy ztracený svět. Pro ty, kteří přišli po nich, je tento svět základem vlastní budoucnosti. Tento mýtus však nenacházíme jen v tvorbě starší a ani mladší generace spisovatelů či básníků tvořících na Krnovsku po r. 1945, ale zároveň v dílech autorů „odjinud“, kteří si brali náměty ze života obyvatel tohoto regionu.

Krnovsko je krajem hornatým (s výjimkou osoblažského výběžku),² řídké osídleným, do r. 1945 většinou s německy hovořícím obyvatelstvem. Česká menšina v této oblasti nebyla v meziválečném období edičně aktivní, čeští spisovatelé sem jen zajížděli, trvale zde nežili. V období mezi dvěma světovými válkami sporadicky (ve srovnání se Šumavou nebo Podkrkonoším) do regionu umisťovali děj svých próz soudobí autoři odjinud. Naopak po 2. světové válce sledujeme početnější výskyt děl, která si náměty brala z Krnovska. Podrobně se

² Téměř celé území náleží z horopisného hlediska k provincii Česká vysočina, soustavě Sudetské a podsoustavě Východní Sudety. Pouze část území na severním a východním okraji, který představují především obce Osoblaha, Krnov a Úvalno, je součástí soustavy Středopolská nížina a podsoustavy Slezská nížina. Jinak je severní část mikroregionu začleněna do Zlatohorské vrchoviny. Klimaticky se mikroregion dělí do tří částí: nejmenší s teplým klimatem (shodná s horopisnou příslušností ke Středopolské nížině), nejrozsáhlejší s mírně teplým klimatem (shodná s horopisnou příslušností ke Středopolské nížině), nejrozsáhlejší s mírně teplým až chladným klimatem (mírně chladné a krátké léto, dlouhá a mírná zima) a ve stoupajících nadmořských výškách s chladným klimatem (Heřmanovice, Holčovice, Krasov, Zátor). [<http://www.mikroregionkrnovsko.cz/index.php?file=data/mikroregion/charakteristika&&menu=2>]

věnujeme rovněž interetnickým vztahům v české literatuře inspirovaných sociálním životem na Krnovsku. Kvantitativně významná je rovněž česká poválečná próza s přírodní tematikou.

Po 2. světové válce zde vzniklá česká literatura se nám jeví jako převážně umělecky méně hodnotná, přijmeme-li kritéria kladená na celonárodní literaturu. Jenom nemnozí autoři daný region překročili (a tím pádem jsou zastoupeni v celonárodních literárních syntézách po r. 1945 a ve slovnících), ostatní představitelé regionální literatury jsou začleňováni do literatury kraje, tj. českého Slezska a severní Moravy.

Potvrdila se i teze nezanedbatelné role, jakou v rozvoji regionální (a vlastivědné) literatury sehrávají v tržním prostředí od r. 1990 privátní a vlastivědná vydavatelství a nakladatelství, která mnohdy záslužně suplují činnost institucí, jako jsou muzea a vědecké ústavy, jež se z různých důvodů nemohou podobnou činností zabývat. Kromě toho vydavatelství sehrávají, zvláště mají-li promyšlený ediční program, nezanedbatelnou popularizační a osvětovou úlohu, pokud ctí zásadu, že i na periferii lze vytvářet specifické hodnoty.

* * *

Potřeba uspořádání písemnictví Krnovska v literárněhistorické perspektivě musí vést od znalosti literatury středověké (ať už psané latinsky, česky nebo německy), přes literaturu „sudetoněmeckou“ v dané oblasti, až po literaturu českou zejména od r. 1945, a to z důvodů znovuosídlení regionu. V proudu české literatury odlišujeme momenty, kdy se odpoutala od specifických potřeb čtenářů v regionu a spolu se změnou do té doby dominujících funkcí (lokálně) poznávací, didaktické a propagandistické ve prospěch funkce estetické či umělecké se dostávala na úroveň literatury v rámci severní Moravy a Slezska, případně byla kriticky reflektována i na úrovni celonárodní.

Při výzkumu literatury na Krnovsku, jenž nutně předcházela vzniku této publikace (byl součástí disertační doktorské práce jejího autora³), jsme se snažili vyhnout několika krajnostem v jejím hodnocení: 1. Přisuzovat význam i méně zdařilým textům z kulturněhistorických, sociálních i ekonomických příčin a hledat v nich výraznou uměleckou hodnotu. 2. Chápat ji jedinečně jako jednoduchý model opožděné literatury, málo originální (druhotně odvozené podle vzorů) nebo zcela grafomanské. Bylo by také chybou, kdybychom příliš zdůrazňovali šlechtěné intence spisovatelů, kteří svou tvorbou sloužili kulturním potřebám regionu, byť by to bylo v dosídleném pohraničí prvořadým úkolem.

Problémy s hodnocením umělecké úrovně literárních děl by mohly vést k fragmentarizující perspektivě. Pokud bychom uznali tvůrčí činnost spisovatelů v regionu za aktivity více společenské než imanentně literární, předem bychom přijali při hodnocení geografické kritérium, namísto kritéria estetického.

Opisnost, dominance biografistiky, sklon ke zdůrazňování faktů z hlediska celku spíše podružných, ale ze zřetele lokálního kuriózních či zaznamenání hodných detailů by vedly k rozdrobení výsledků analýzy a měly by za následek, že výzkumy literatury na Krnovsku zůstanou solidně zdokumentovány pouze na faktografické úrovni (pomocí odkazů). Této situaci jsme se snažili vyhnout. (Detaily jsou samozřejmě důležité, ale teprve tehdy, když oživují paměť o kontextech, spojitostech a závislostech.) Registrované a popisované kulturní zvláštnosti regionu jsme usilovali přeložit na modelové konstrukce, aby mohla být zkoumána podstata kultury a literatury v regionu. (Nejde nám o to vytvořit příběh, vyprávění o literatuře na Krnovsku, neboť se ukazuje, že téměř neexistuje objektivně postižitelný vnitřní vývoj regionální literatury, když není obecně zcela zřejmé, co určuje vývojový trend literatury v regionu.) Hlavní příčinou tohoto stavu, který ohrožuje akceptaci výsledků každé takto

³ Libor Martinek, *Regionální literatura Krnovska a její představitelé*. Disertační doktorská práce obhájená na FF MU v Brně v r. 2000. 457 s. Vedoucí práce doc. PhDr. Vlastimil Válek, CSc.

zaměřené práce z oblasti regionalistiky, je zpravidla nedostatek textů. Stav obecné neznalosti zdejší literatury, jak jsme na to několikrát poukazovali (MARTINEK: 1995, 2000, 2002, 2003), lze napravit publikováním výsledků literárněhistorického výzkumu, hledáním možností k vydávání hodnotných děl regionálních autorů, a to i z pozůstalosti, publikováním memoárové literatury, cestopisů se vztahem k regionu, zpracováním antologií apod.

Naší publikací zároveň usilujeme o dílčí syntézu kulturního a literárního vývoje na Krnovsku, která by byla metodologicky současná a korektní, osvobozená od všech extrémů (s nimiž jsme se mohli setkat v minulosti, ale i dnes) a také od umělého stavění do protikladu toho, co je univerzální tomu, co je regionální. Dílčí proto, že se literární historie nemůže opřít o monografické historické práce, jak jsme již uvedli.⁴ Zároveň jsme přihlíželi k proměně na současném knižním trhu po r. 1990 a hledali možnost, jak vhodným způsobem regionální literaturu Krnovska přiblížit čtenářům. Výsledek našeho snažení jistě posoudí čtenářská obec. Popisované jevy v literatuře a kultuře Krnovska bude později nutné uvést do kontextu kulturního systému Evropy. Takto pozitivně chápaný regionalismus je zároveň důležitým činitelem společenských procesů, neboť se pokouší o zrušení konfliktu mezi centrem a periferií. Hlas regionu se má stát součástí obecného hlasu kultur.

Česká kulturní struktura do r. 1945 na Krnovsku absentovala, proto jsme považovali za nutné věnovat zvýšenou pozornost jejímu poválečnému utváření. Usilovali jsme o průzkum různých projevů regionálních aktivit i projevů kulturního regionalismu s intencí dosažení fundamentálních struktur zdejší literatury a kultury, aby mohla vzniknout strukturálně-typologická historie literatury regionu. Nespokojili jsme se přitom s její empiricko-chronologickou montáží. Dnes totiž nevystačíme s lineárním a kumulativním charakterem odborného poznání reálií Krnovska pomocí pozitivistických a neopozitivistických výzkumných metod. Nelze psát o světě rozděleném na různé domény – o osvětové a vlastivědné činnosti a událostech v regionu, různých dokladech regionálního povědomí, o časopisech, vydavatelstvích, knihovnictví, literatuře a jejích autorech, o divadelních tradicích, folkloru apod. Takto by vznikl pouze uzavřený statický obraz kulturní reality. Aby bylo možné vytvořit její dynamický model, musí být k dispozici dostačující počet monografických prací, které by se staly základem celkového představení kultury a literatury regionu, ale těch se nám dosud nedostává. Plnější poznání společenských jevů a kulturních transmisí může totiž zajistit jejich analýza jako struktur kontextualizovaných významů. Přijetí univerzální badatelské perspektivy může dát šanci vzniku uceleného pohledu na kulturu Krnovska a k jejímu „čtení“ jako textu kultury vůbec.

* * *

V naší knize jsme se v neposlední řadě snažili prosadit jistou metodologickou kulturu a zachovat pevné metodologické jádro práce. Poznatky získané empiricky kvantitativně pojatým výzkumem v terénu jsme vždy podrobovali hodnotové kritice a teprve poté jsme je uplatnili v konečné syntéze výzkumu. Přísně jsme dodržovali pravidlo *ad fontes*. Takto jsme usilovali dosáhnout potřebné objektivitu, validity a reliability postupů a výsledků.

Je příznačné, že nepředkládáme hotové koncepty a jednoznačná řešení. Nepochybně je to dáno i tím, že pojem „regionu“ se stále řadí k tzv. „fuzzy“ pojmům⁵ (VÍTEK 1996:1), a tak

⁴ Naše kniha je prvním pokusem o literárněhistorický výzkum v té části Slezska a severní Moravy, která dosud nebyla uceleným způsobem zmapována (minimum informací o Krnovsku poskytuje také literárně-místopisná publikace Vladimíra Kovářika *Literární toulky Moravou*, Praha: Albatros, 1985). České Slezsko nemá dosud zpracováno své dějiny písemnictví. Jistý souhrnný pohled na literaturu v češtině, polštině i němčině obsahuje práce Jiřího Urbance (URBANEK 1992: 131–139). České literatury severní Moravy a Slezska se týkají kolektivní *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*, Ostrava: Ostravská univerzita, 2000.

⁵ K mlhavým, rozmazaným, neostrým pojmům, se kterými se ostatně často setkáváme v každodenních situacích (srov. slova jako život, úspěch, efektivnost aj.).

to pravděpodobně zůstane z různých důvodů (zejména užíváním termínu v různých vědních oborech) i nadále. Region v literatuře není tématem umělecky inertním, ale zpracovaným literárními a uměleckými prostředky a často také s pomocí nejrozličnějších idiomů. (LIBA 1988: 130)

Téma e–knihy ve dvou dílech *Dějiny literatury Krnovska* bylo zvoleno se širším společenským záměrem autora být užitečný jako literární historik a kritik příhraničnímu regionu Krnovska, který byl po r. 1945 téměř celý znovu osídlen (vrátili se také Češi, kteří zde žili před 2. světovou válkou) a zabydlen obyvatelstvem z různých oblastí Moravy, Čech a Slovenska. Tito osídlenci přitom přicházeli do podhorské krajiny, která byla dlouhodobě osídlena a kultivována z převážné části národnostně, kulturně a jazykově odlišným etnikem, a to etnikem neslovanským. Od druhé světové války po odsunu Němců několik generací osadníků vynaložilo velké úsilí o přizpůsobení se složitým a náročným podmínkám kraje, ale zároveň i krajiny (s více či méně dobrým hospodářským výsledkem a ekologickým dopadem). Díky tomuto úsilí se potomci přistěhovalců zde mohou cítit doma. Charakter obhospodařované krajiny a předválečná lokální architektura⁶ vedou vnímavého obyvatele k zamyšlení nad svým místem v ní, ke stále znepokojující otázce „kdo jsme, odkud jdeme a kam směřujeme“ a k zamyšlení nad vlastními „kořeny“. Od úvah antropologického typu je pak už jen krůček k pozitivně formulovanému regionalismu jako teorii, jejíž podstatou je důraz na krajové východisko lidského myšlení.⁷

Usilovali jsme předložit materiálově co nejsolidněji zpracovanou a interpretačně spolehlivou publikaci s tím, že regionální literatura bude stále vznikat v přirozených regionech, budou-li pro to podmínky. Literaturu v regionech lze podle P. Zajace chápat jako pulzující literární organizmy a ty je nutné vždy nejprve odhalit *ad hoc* a teprve poté se pokusit o jejich analýzu. (ZAJAC 1988: 117)

⁶ K této problematice viz zejména: Pavel Hron, *Domov – kolébka lidskosti. Původní venkovská zástavba v oblasti Jeseníků, její zachování a rozvoj. I. II.* Moravský Beroun: Moravská expedice, 1999, 188 a 342 s.

⁷ S podobným problémem si museli poradit také naši severní sousedé. Poláci, kteří zabydlovali tzv. znovu získané historicky polské kraje, případně kraje, které jim byly přiřknuty na základě poválečných mírových dohod s ohledem na posun polských hranic směrem na západ a na sever, reflektovali svůj nový úděl podobně jako noví pováleční obyvatelé Krnovska. Regionalistickému výzkumu se v Polsku právě proto dává velký prostor. V umělecké sféře na sebe nedávno výrazným způsobem upozornili autoři seskupení kolem kulturního sdružení Borussia (spisovatelé K. Brakoniecki, A. Jankowski, J. Górczyński, W. M. Darski, T. Bołdak-Janowska aj.) a stejnojmenného časopisu, který byl vydáván v Olštýnu, tedy v centru regionu Varmańska (polsky Warmia; německy Wartenburg) a Mazurska, kde kromě Slovanů žili pobaltští Prusové.

1. Vymezení problematiky výzkumu

Kultura se rozvíjí jen v organické jednotě tvorby a recepce. Právě v souvislosti s regionem si uvědomujeme, že se rozvíjí pouze v teritoriálním překrytí tvorby a recepce. Osvětové chápání kultury, které dodnes přetrvává a které spočívá v „dobročinném“ přenášení kultury z centra do jeho zázemí, je konzervováním neúnosné disproporce mezi úzkým centrem aktivity a širokým recepčním zázemím, což nejen ochuzuje regiony, ale může blokovat samotný rozvoj celonárodní kultury. Ten se váže na kulturní aktivitu všech regionů, jinak se region v konečných důsledcích ocitne v samoobslužných sítích tzv. konzumní kultury. Kultura zásadně v sobě nese teritoriální atribut. Nemůže se stát jenom kulturou centra, musí se stát kulturou území. To souvisí se snahou o demokratizaci kultury, avšak současně s novým aspektem, že tato demokratizace se musí v mikroprostoru společenského teritoria stát demokratizací tvorby. Znamená to citlivěji než dosud brát v úvahu systémový vztah tvorby a recepce při utváření poetiky díla, poetiky autorské a skupinové tvorby, aby se mohl u recipientů realizovat i „pocit vlastní účasti na tvorbě“, který je podmíněný tím, že je to „tvorba ve vlastním mikroprostoru recipienta“. (MIKO 1988: 17–18).

Krnovsko nás nepřestává znepokojovat svou povahou, jistým *geniem loci*. Na základě analýzy slovníkových hesel „genius“ a „locus“ považujeme genius loci za „duch spojený s místem“ (KLIMEŠ 1981: 207). „Duch místa“ je častým tématem uměleckých děl, předpokládá nový (dříve se říkalo jitřní) pohled na kraj, město, ves, na stavení, budovu, ale i třeba pouhé zákoutí. Za zárodečnou formu genia loci se považují i nápisy na hrobech. V tomto století jejich princip oživil americký básník Edgar Lee Masters (1868–1950). Forma náhrobních nápisů je velmi starého data, východiskem jsou starořecké epigramy spojující cit a maximální sevřenost faktografie. V Mastersově *Spoonriverské antologii* (1915) se nápisy (básně) skládají v ságu či román jednoho městečka, jehož název je smyšlený, ale skutečných „modelů“ se našlo hned několik. V těchto textech přísně věcné, strohé poetiky jako by někdy promlouvali pohřbení, jejich charaktery se pak propírají z mnoha stran, mnohými hlasy. *Spoonriverská antologie* působí dnes na celém světě. K českým autorům, v jejichž tvorbě se výrazně projevuje genius loci, se podle Ludvíka Kundery řadí Ladislav Fikar s jeho sbírkou *Samotín* (1945, přeprac. 1966), Jakub Deml, jehož obraz Tasova by bylo nutné složit z mnoha Demlových knih, Jan Čarek, v jehož sbírkách *Chudá rodina z Heřmaně* (1924), *Temno v chalupách* (1926) ožívá genius loci Jižních Čech, Českomoravské vysočině dominuje petrkovský Bohuslav Reynek, ale patří sem i Halasův Kunštát atd. (KUNDERA 1998: 4–5) Příkladů bychom našli jistě víc.⁸

Lokální tematika, ale také tematika historická a existenciální v literárních dílech regionálních tvůrců, nás zajímá především tam a tehdy, kde a kdy přesahuje k univerzálnímu uměleckému a morálnímu významu. A zároveň tehdy, když se v těchto dílech projevuje velká společenská a psychologická krize příznačná pro společnosti postrádající svou identitu, své „kořeny“. Nejde nám však o pouhé hledání vazeb lidí a krajiny, i když tento vztah existuje mezi rodnou zemí a tvůrcem, ale zajímá nás především „uzavření příměří“ člověka s člověkem⁹ jako metafyzickou bytostí bez ohledu na původ a jazyk, byť původ, jazyk, zkušenost s krajinou a historické osudy jsou výsledným procesem básnické a antropologické zkušenosti. Chceme se dopátrat toho, zda objev „malé vlasti“ spisovateli Krnovska se zároveň

⁸ Z poezie mladších autorů lze uvést sbírky Miloše Doležala (*1. 7. 1970 Háj u Ledče nad Sázavou) *Podivice* (Třebíč 1995) a *Obec* (Brno 1996) nebo Radka Fridricha (*1. 12. 1968 Děčín) *V zahradě Bredovských* (Brno 1999) a *Řeč mrtvých*, jež vyšla jako příloha časopisu Tvar (č. 10, 2000) v edici TVARy (sv. 10, 2000), jejíž symbolika vychází z nápisů na náhrobcích v severních Čechách.

⁹ V této souvislosti není bez významu, že poslední vydaná básnická sbírka krnovského básníka F. A. Šípka nesla emblematický titul *Vox humana*, tj. „Lidský hlas“.

stal objevením vlastní soukromé a univerzální řeči, své mytologie severního pohraničí. Neboť tato krajina je neobvykle dramatická, mnohoznačná, fascinující a romantická.

Topoi, loci communes (ve smyslu literárněhistorických prací Ernsta Roberta Curtia), chronotopy (viz studie Michaila M. Bachtina), archetypy (viz studie Maud Bodkinové a Northropa Frye), klíčová slova, charakteristické motivy, lokální kolorit a genius loci působící z přírodní danosti určitého kraje se nepochybně po čase vyčerpávají a po euforii provázející jejich odkrytí v konkrétních dílech regionálních tvůrců následuje únava a skepse. Jestliže však v literatuře po r. 1989 nastala závažná mentální a kulturní změna spojená s historickými a politickými proměnami ve společnosti, musí si také na literární výzkum v regionu zaměřený literární historik položit otázku správnosti čtení zkoumaných děl v souvislosti s aktuální proměnou duchovního paradigmatu.

Samostatnou badatelskou pozornost v regionální kultuře Krnovska si také zaslouží jednak imigrace řecko–makedonského etnika a dislokace tohoto kulturně a nábožensky svébytného etnika především do dnešního okresu Bruntál, vzniklého na počátku 60. let minulého století sloučením tří okresů menších – okresů Krnov, Bruntál a Rýmařov, jednak návrat volyňských Čechů z Ukrajiny a jejich osídlení Osoblažska, tj. nejsevernějšího výběžku okresu Bruntál.¹⁰ Mnozí volyňští Češi si s sebou přinášeli pravoslavnou víru, kterou se odlišovali od katolických a protestantských komunit svých slovanských sousedů v krnovském regionu.¹¹ Jedním z úkolů našeho výzkumu bylo zjištění, zda a jakým způsobem se tito imigranti projeví v literární tvorbě regionu.

Nebudeme se zabývat problematikou výuky regionalismu, neboť takto založený projekt by musel být organizován v souvislosti s výukou na základních a středních školách a výstup z něho by si nutně vyžádal vznik minimálně jedné ucelené odborné práce na dané téma. Nevyužili jsme ani možnost sociologického výzkumu recepce regionální literatury na Krnovsku z obavy, aby takový empirický výzkum prováděný analytickou metodou nebyl nakonec pouhou účelovou konstrukcí.¹² Nevylučujeme, že se v budoucnu o určitou sociologickou sondu pokusíme, bude však třeba kombinovat analytický přístup s přístupem narativním v metodologické rovině.¹³

¹⁰ Za Krnovsko tedy lze považovat bývalý okres Krnov, který byl v roce 1960 sloučen s nově utvořeným okresem Bruntál.

¹¹ Konfesní příslušnost bývá považována za zvláštní faktor, který formoval kulturu a vědomí příslušnosti etnografické oblasti nebo podoblasti. Zejména evangelické a řeckokatolické obyvatelstvo si vzhledem k náboženským rozdílům uvědomovalo odlišnost od způsobu života v katolických obcích. Dichotomie my – oni se projevovala v objektivované podobě rozdílnými znaky, například výtvarné kultury, odívání, obřadové kultury, v organizaci rodinného a společenského života. (LEŠČÁK 1988: 190–191.)

¹² V první polovině 80. let (1982–1984) proběhl sociologický výzkum Chápání regionu a regionální literatury žáky a studenty škol na Ostravsku. In: *Čtyřicet let literatury v severomoravském kraji (1945–1985) a aktuální problémy regionalismu* (Opava, Slezské muzeum, 1985, s. 78–85). V měsících březen–květen 1998 byl realizován průzkum Chápání regionu a regionální tematiky (zobecnění výsledků výzkumu provedla Svatava Urbanová v *České literatuře* (URBANOVÁ 1999: 608–627) a zahrnul oblast tzv. širšího Ostravska. Urbanová ve druhé studii připomíná, že současné chápání regionu a regionální tematiky v literatuře a kultuře je sporné, neboť četba je časově a intelektuálně náročnější než příjem obrazu a zvuku. Obecným jevem je snižování kvantity přečtených knih, a protože dotazníkový výzkum v této oblasti v podstatě vylučuje zpětnou vazbu na respondenta, může být statistický výsledek sám o sobě tristní. Navíc dotazník neeliminuje klamání respondentů, plně nesignalizuje neporozumění otázky apod. Komplikace nastávají také z jiných důvodů. V České republice se mnoho desetiletí literární sociologie příznivě nerozvíjela a pojmání literatury jako „sociologického sdělení“ (ALAN – PETRUSEK 1996) se zdálo ještě na počátku 90. let málo důvěryhodné. Navíc mezera ve výzkumech vztahu literatury a regionu je natolik rozsáhlá, že není s čím srovnávat. (URBANOVÁ 1999 a: 609)

¹³ Ukazuje se, že v metodologické rovině nabývají na významu narativní podoby výpovědi (např. studentské eseje „Ostrava? Ostrava!“, „Krajina mého dětství“ apod.). Jsou zajímavé jak při zkoumání regionální problematiky ve vztahu k literatuře, tak k vlastní tvorbě, stávají se z hlediska subjektivity efektivnější. Znamená to, že by se v budoucnu mohla věnovat větší pozornost kombinaci obou přístupů (analytického a narativního). (URBANOVÁ 1999 a: 622–623)

Cílem knihy je zmapování a podání vývoje dosud málo známé regionální literatury v konkrétním, byť úzce vymezeném regionu (případně mikroregionu či subregionu)¹⁴. Na příkladu děl vybraných místních tvůrců jsme se pokusili odhalit regionální východisko jejich tvorby a také budeme usilovat zjistit, do jaké míry a jakým způsobem se v jejich dílech dané východisko projevuje.

Výzvou k napsání knihy, která si klade za cíl důkladně zmapovat literaturu Krnovska, jejíž vývoj může sloužit jako model podněcující úvahy teoretického charakteru, byla za první otázka, je-li tato problematika u nás zkoumána v dostatečné hloubce a šíři, a za druhé skutečnost, že obyvatelé tohoto regionu by se měli alespoň na základní úrovni seznámit s literární historií kraje, který se jim stal domovem. Jinak řečeno, považujeme za nezbytné posílit úroveň jejich regionálního vědomí (tu jsme však v práci blíže nesledovali z důvodu, který uvádíme v poznámce¹⁵), samostatným literárněhistorickým výzkumem, jehož výstup by mohl být publikován. Problematika regionálního písemnictví je, jak ukazujeme níže, zkoumána v českých zemích od poloviny 19. století s rozdílnou intenzitou. A za třetí otázka, zda literatura vznikající na Krnovsku, na okrese Bruntál a v Jeseníkách (zahrnující také okresy Jeseník a Šumperk), byla a je dostatečně odborně zmapována, aby se tak mohla stát součástí národních literárních dějin. Regionální výzkum literatury nerezignuje na celostní hlediska národní literatury, ani neignoruje nárok na zkoumání hodnoty (nepochybně proto se na různých konferencích věnovaných regionální literatuře nastoluje otázka existence regionálních hodnot literatury, když literatura jako taková má výhradně celospolečenský nebo národní ráz). Jde spíše o specifické územní a typologické rozšíření, dané například zájmem o lidové čtení, o inzitní, komerční či populární literaturu svázanou s daným teritoriem. Vcelku však jde o podobný přístup, jaký se používá při hodnocení národní literatury. Ta je v teritoriálním pohledu částí celku a ve výzkumných přístupech má sledovat přínos vymezeného území v celospolečenských relacích.

Z toho vyplývá, že publikace, která si stanovila za cíl výzkum literatury vzniklé v určitém kraji, nemusí se nutně zakládat na práci s materiály „druhé až třetí kvality“, ani s takovými prameny, které se do výzkumu národní literatury nedostávají nebo jsou v něm pouze okrajové. Publikace svou povahou spadá do sféry literární regionalistiky, která je literárněvědnou disciplínou, jež umožňuje poznávat nejen krajem podmíněné či vymezené autory (jejichž pole působení nepřesahuje menší územní oblast) nebo díla s nižší uměleckou úrovní, ale zároveň, a především zabezpečuje první stupeň literární syntézy, tedy doplňuje obraz celonárodního písemnictví. Jde o vědní disciplínu, která působí a uskutečňuje se v souvislosti s výskytem významných literárních jevů svázaných s daným prostředím. Sleduje, čím a jak vstupuje užší prostor do širších souvislostí; tím je podnětná pro celek a naopak reflektuje, co z národních hodnot a jakým způsobem ovlivnilo v určitém prostoru určitou část společnosti z národního celku.

Publikace se rovněž neobejde bez interdisciplinárního přístupu ve výzkumu. Především se dotkne vlastivědy, které literární regionalistika vděčí za mnohé cenné informace, avšak i za řadu informací různým způsobem deformovaných. Dále se stýká s folkloristikou, etnografií, sociologií, geografií, jazykovědou, muzikologií, estetikou, historií,

¹⁴ O potřebnosti takto vymezeného literárního výzkumu vypovídá mj. fakt, že žádný z výzkumných projektů Slezského muzea v Opavě v současnosti není, a dokonce ani dříve příliš nebyl na regionální problematiku české kultury a literatury na Jesenicku zaměřen. (Přitom například na kulturu českého Těšínska se řada odborných pracovníků Slezského muzea soustřeďuje již od konce 60. let.) Tento úkol do jisté míry přebrala Ostravská univerzita, zejména její Ústav pro regionální studia FF OU.

¹⁵ S cílem posílení regionálního vědomí obyvatel Krnovska a okresu Bruntál autor knihy publikoval v regionálním a vlastivědném tisku řadu článků a studií z oblasti regionální kultury a literatury. Daný problém však zde nebude řešen, neboť by zabíhal do oblasti sociologie literatury, jejíž metodologická báze se odlišuje od metodologické báze knihy (využívá se zde především metodologie strukturalistická, případně některé podněty propracované nitranskou školou literární komunikace). Samostatné zpracování by si však zasloužil.

muzeologií. Mnohé z těchto disciplín si například pojem „region“, jako pojem pro náš výzkum klíčový, definují rozličně a z různých specifických hledisek. Hlavním hlediskem však zůstává, že řada spisovatelů, kteří budou v knize představeni, působila v různých lokalitách krnovského regionu i mimo něj a svou tvorbou se obracela jak k obyvatelstvu daného regionu, tak k širší, celonárodní obci čtenářů. Literatura je vázána na jazyk, jím je v našem případě čeština, proto se zejména v pasážích zahrnujících latinskou středověkou literaturu nebo německou literaturu na Krnovsku neobejdeme bez komparativní literárněvědné metodologie.

Z uvedených příčin považujeme za nutné v úvodu a v prvních kapitolách práce věnovat pozornost vymezení některých, pro daný výzkum relevantních pojmů, osvětlit metodologii výzkumu, představit jeho objekt zkoumání a jeho cíle.

Strukturální koncepce literárněhistorické práce vychází z předpokladu, že „východiskem literárněhistorického studia jsou především všechny jazykové projevy s funkcí estetickou“ a také to, že „literární historie zkoumá konkrétní literární díla v jejich začlenění do historických skutečností literárních“. (VODIČKA 1998: 19–20) V literárním osvojení světa se podle Felixe Vodičky primárně uplatňuje síla invence a bezprostřednost výrazu umělcova subjektu. Umělecký talent není redukován vnějšími podmínkami, ale realizuje se v podmínkách a možnostech literárního zobrazení a vyjádření, v systému, který se vytváří v historickém procesu předcházející i dobové literární tvorby. Vývoj a růst literatury je dán bezprostředností autorských reakcí na nové životní obsahy, ale je současně určován i imanentními postupy v organismu literatury jako zvláštní oblasti tvůrčí lidské činnosti. (VODIČKA 1998: 162) V literární tvorbě se realizuje každé osvojení nových životních obsahů jednak s nutným využitím zpředmětněných literárních zkušeností a jednak s potenciálním překonáváním těchto zkušeností, a tedy i s vytvářením zkušeností nových. Tento jev se týká literatury jako celku (v rozměrech literatury regionální, národní nebo světové) a týká se tvůrčí činnosti každého jednotlivého spisovatele. V tomto procesu jsou uloženy základy vývojové jednoty literatury, její kontinuity. Základem literární kontinuity je vědomí literárních souvislostí a aktivní využívání těchto souvislostí na podporu nové tvorby. Toto vědomí umožňuje čerpat z podnětů uložených v dílech minulosti a umožňuje pojímat i vzniklou tvorbu nejen jako uzavřený celek, ale jako etapu nebo předpoklad k další činnosti. Vědomí souvislostí se neomezuje jen na souvislosti dané vztahem k tradici národní literatury, ale i vědomím souvislostí určených vztahem k jiným literaturám, tj. ke světové literatuře. Diskontinuita pak zpravidla neznamena jen negaci principu kontinuity, ale je cestou k nalezení nové kontinuity nebo obnovení přerušené kontinuity. (VODIČKA 1998: 162–164)

Dříve, než postoupíme k výkladu vývoje písemnictví na Krnovsku, bude třeba si položit otázku vnitřní jednoty a soudržnosti regionální tvorby a vnitřní logiky jejího růstu.

Hovořit o kontinuitě či diskontinuitě v intencích strukturalistické metodologie (reprezentované J. Mukařovským a F. Vodičkou), neznamena hovořit pouze o kraji podmíněné literatuře. Jestliže však v regionu došlo po druhé světové válce k výrazné změně ve složení obyvatelstva ve prospěch obyvatelstva českého, které v oblasti do té doby nepředstavovalo většinu, nelze zde hovořit o kontinuitě a diskontinuitě, ale spíše o přerušení vývoje jedné literatury (německé) v regionu a vzájemném nenavazování jazykově odlišných literatur (české a německé) v důsledku malého či žádného povědomí místních českých spisovatelů o předchozí literární tradici, takže nelze hovořit o literárních česko–německých souvislostech v regionu.

Vědomí literárních souvislostí lze přitom předpokládat ve vztahu k širšímu nadnárodnímu kontinuu, ale i k vlastní literární a jazykově určené tradici. (Nedomníváme se, že by v jiných oblastech či regionech u nás nedocházelo k jisté vzájemné interferenci mezi jazykově odlišnými literaturami nebo že by se nevedl dialog mezi národnostně či jinak odlišnými tvůrci.) Pro literárního historika daná situace znamená, že si musí položit kvalitativně nové otázky po smyslu literárního vývoje na Krnovsku.

V době, kdy byla formulována teoretická východiska naší práce, objevily se v odborném bohemistickém tisku nové otázky po smyslu a možnostech psaní dějin literatury (k hlavním reprezentantům těchto nových pohledů na literární dějiny, které se rozcházely se strukturalistickou koncepcí literárních dějin jako souvislé řady, v níž platí princip literární návaznosti a imanentní dialektika aktualizace a automatizace ovlivňovaná působením „vnějších“ řad, patřili P. A. Bílek, V. Papoušek a D. Tureček). V diskusi mezi zastánci dějinných souvislostí a vazeb, které současníkům zanechali předchůdci a které je třeba rozvíjet, a stoupenci nedůvěry k historickým souvislostem požadujícím od literárního historika, aby zkoumal a interpretoval minulost jako otevřenou mozaiku nebo síť izolovaných jevů a faktů prostředkovaných řečí, přikláníme se na druhou stranu. Literatura Krnovska je příkladem pestré mozaiky různých jevů, jejichž mnohostranné vazby, pokud vůbec existovaly, je zapotřebí hledat a vytvářet z nich svěbytné příběhy minulosti. Nicméně jazyk, jenž používáme k popisu těchto jevů, je spíše tradičně strukturalistický, neboť si uvědomujeme, že bude u čtenáře, jemuž je adresována tato kniha, více srozumitelný, než kdybychom používali termínů převzatých z aktuálních či módních směrů západní filozofie a literární teorie, které se prosadily v druhé polovině minulého století a na přelomu století našeho (nový historismus, poststrukturalismus, postmoderna, postkoloniální kritika atd.).

* * *

V naší práci se ukázalo jako nezbytné rozlišovat mezi regionální osobností a regionálním autorem. Označení určité osobnosti za regionální není jednoznačné. Jsou osobnosti, které patří do regionu svým původem, i když celý život působily mimo region. Dále existují osobnosti, které, i když se v regionu nenarodily, v regionu působily a významně ovlivnily jeho život.

Pod pojmem „regionální osobnost“ rozumíme především tu osobu, která v regionu působila (působí) a svou činností významně ovlivnila některou součást života v regionu (bez ohledu na její narození nebo úmrtí). Je to také osoba, která se v daném regionu narodila nebo zemřela, ať už v něm působila či nikoliv. Při uplatnění tohoto formálního hlediska je však třeba rozhodnout, zda se svou tvorbou nějak výrazněji dotýká regionu.

Od regionální osobnosti odlišujeme „regionálního autora“, čímž rozumíme osobu, která se narodila nebo zemřela v daném regionu, významně v něm působila nebo působí a své dílo zde publikovala. Mohou to být i osobnosti, které se v regionu nenarodily, ani nezemřely, avšak regionem se ve svém díle výrazně inspirovaly; jejich dílo nemuselo být ani v regionu vydáno, ale tematicky se k němu váže. Mezi regionální autory patří spisovatelé, autoři vědeckých děl, publicisté ad.¹⁶

Obsah knihy tvoří jak biografickou metodou zpracované profily regionálních autorů (jejichž rozsah je zde přizpůsoben daným prostorovým možnostem), tak informace o literárních osobnostech patřících do regionu svým rodem nebo naopak pocházejících odjinud, ale umělecky působících v regionu, případně zmínky o zajímavých a významných edičních počinech v regionu, včetně vlastivědných publikací. (Stranou pozornosti v diachronním pohledu na literaturu psanou na Krnovsku nezůstane – jak jsme již zdůraznili – ani místní německá literatura a oblast krajového folkloru.) Hlavní místo jsme věnovali dílům slovesného umění, jež tvoří oblast estetických slovesných jevů *kat exochén*, přičemž jsme se pokusili o jejich umístění na časové ose. Neusilovali jsme však o komplexní obraz vývoje regionální slovesnosti na Krnovsku, neboť pro řadu období není dosud zpracován ani relevantní historiografický výzkum, o který by se literární historie mohla spolehlivě opřít. Víme, že každé umělecké dílo koření v určitém prostředí nejenom životem svého původce,

¹⁶ Srov. Regionální literatura ve veřejných knihovnách, *Aktuality SKIP*, sv. 2, Praha, 1992, s. 8 n.

ale i zobrazovanými náměty a umístěním děje do vymezeného prostoru, dokonce i jeho časoprostorovým šířením. Půjde nám o „identifikaci regionálnosti v literatuře regionu“. (LIBA 1988: 128)

Základem naší práce je podání vývoje regionálního písemnictví na Krnovsku (s přihlédnutím k vývoji krajovému) a začlenění literatury vznikající na Krnovsku nebo vznikající jinde, ale z této oblasti čerpající náměty, do celonárodního literárního kontextu. Nezbytnou její součástí je interpretace stěžejních básnických a prozaických děl regionálních slovesných tvůrců s přihlédnutím k prostředí, v němž vzniklo. V úvodu se proto stručně a obecně dotýkáme problematiky regionální literatury a regionalismu.

K nejdůležitějším tvůrcům svázaným z naznačených hledisek s krnovským regionem patří středověký františkán, minorita Mikuláš z Kozlí. Z německých autorů Bruno Hans Wittek, Robert Hohlbaum a Hanns Cibulka. Z českých spisovatelů působících zde po druhé světové válce to jsou František Antonín Šípek, Dušan Cvek a Jiří Daehne. Těm také budeme ve druhém díle knihy věnovat největší literárněhistorickou a kritickou pozornost při vědomí nutnosti objektivního vymezení i zhodnocení jejich místa v literárním procesu.

Zkoumání interetnických vztahů v literatuře (především v próze) překračuje hranice Krnovska, a to z důvodů, které si s ohledem na daný typologický a genologický systém vynucuje komparativní metoda. Tento problém je však možné zkoumat v literatuře, jejímž topografickým podložím je rozsáhlejší oblast severní Moravy a Slezska.

Region není jenom zobrazovaná objektivní kategorie podmiňující podobu literatury nebo životní prostor autora, ale faktor formující i některé literární druhy a žánry, jež ve své poetice obsahují topografické zřetele. Dané území (prostor, prostředí) kromě folkloru výrazně poznamenává zejména vznik a charakter historické písně, pověsti, sociálního a lidového dramatu, cestopisů, biografií, pamětí a literatury faktu. Literární prostředí dokonce ovlivňuje celé estetické školy, například kritický realismus, naturalismus, ruralismus, vznik literárních skupin, např. felibristů ve Francii, podhalanů v Polsku, keltskou renesanci v Irsku, bernolákovce a štúrovce na Slovensku apod., nebo uchovává určité prostředí či krajové vymezení, např. severní Čechy, Šumava, slovenský východ, jih a západoslovenská nížina, polské kresy v próze i poezii.¹⁷ Krajina dětství spisovatele bývá často zřetelně přítomna zvláště v poezii, neboť básníci často vycházejí ze zážitkového zázemí dětství.

Z výše uvedených příčin bude v naší práci zaujímá místo i problematika genologická, tematologická, topologická, axiologická a sémiotická.

Věříme, že první, z objektivních historických a materiálových důvodů neúplné, kompendium písemnictví Krnovska¹⁸ (s přihlédnutím k jeho okolnímu prostoru a

¹⁷ V Polsku je kromě celé řady regionálních kulturních periodik vydáván čtvrtletník *Regiony*, který se zaměřuje především na literaturu v polských regionech a vychází ve Varšavě pod patronací Ministerstva kultury a umění PR.

¹⁸ Jak ukazují archeologické nálezy, osídlení Krnovska sahá až k samému úsvitu dějin naší země. Se slovanským osídlením lze počítat od 6. století. Samotný Krnov měl charakter města v roce 1253. Pozdější Krnovsko bylo součástí holasického území, spravovaného z hradiště Cvilína (Czewelina), a přináleželo tudíž k Moravě. Od pol. 13. století se stalo součástí tzv. země opavské. Důležitým mezníkem byl rok 1318, kdy se Opavsko stává samostatným knížectvím v rámci koruny české. Od roku 1377 začíná Krnovsko existovat jako samostatný útvar, později zvaný Krnovské knížectví. Dalším mezníkem byl rok 1523, kdy Krnovsko získali od Jiřího z Šelenberka Hohenzollernové, kteří zde zaváděli protestantismus a obyvatelstvo podrobovali germanizaci (od 13. století sem přicházejí kolonizátoři z Německa a Flander). Po pobělohorských konfiskacích připadlo Krnovsko Lichtenštejnům. Tehdy se rovněž završuje proces vplývání Opavska a Krnovska do Slezska, započatý již ve 14. století za vlády opavského vévody z poboční větve Přemyslovců Mikuláše II. Rok 1742 přinesl Krnovsku ztrátu Hlubčicka. Krnov se pak stává jedním z hlavních center habsburského Slezska. Správní reformy, které přinesla revoluce 1848 a doba tzv. neoabsolutismu, znamenaly faktický zánik Krnovska jako vévodství, ač Lichtenštejnové nadále užívali formální titulatury knížat krnovských (a opavských). V roce 1850 bylo v Krnově zřízeno okresní hejtmanství. Po správní reformě z r. 1927 se Krnov stal sídlem tzv. politického okresu v rámci země Moravskoslezské, a byl tedy příslušný zemskému městu Brnu. Od roku 1949 do roku 1960 byl sídlem

celonárodním literárním kontextu, k prolnutí pohledu diachronního se synchronním na literární vývoj) se v budoucnu stane užitečným pramenem informací nejen pro skupinu zájemců o regionálně vymezenou slovesnou tvorbu na Krnovsku, ale zároveň pokusem o shrnutí problematiky regionálních literatur a regionalismu i snahou o řešení některých dílčích problémů také inspirací pro odbornou veřejnost.

2. K otázce chápání slezských dějin od roku 1742

Je třeba si položit otázku, jaký je stav výzkumu historie Slezska od r. 1742, tedy od uzavření tzv. vratislavského míru, do dnešních dnů, jaké periodizační mezníky historického a kulturního vývoje si dále vytyčujeme v souvislosti se stavem literárněhistorického výzkumu ve Slezsku.

Periodizační mezníky pro historický výzkum Slezska od r. 1742, jak je navrhuje Dan Gawrecki, jsou akceptovatelné i pro literárněhistorický vývoj ve Slezsku do toho okamžiku, než bude provedena syntéza dějin literatury ve Slezsku, v níž se může objevit periodizace odlišná, zejména ve vztahu k celonárodním dějinám české literatury.

Navržený periodizační mezník v r. 1742 pro pochopení role Slezska v dějinách českého státu je všeobecně přijatelný, protože jde v podstatě o území, které s menšími korekturami i dnes do českého státu patří. Prodiskutovat by se podle Gawreckého měly vnitřní periodizační mezníky. Zde je navrhováno členění na poněkud delší časové úseky. První období vymezujeme lety 1742–1848, pomocným mezníkem je rok 1782 nebo 1783, kdy bylo Slezsko spojeno s Moravou. Pokud jde o rakouské Slezsko, nevidíme v takto pojaté periodizaci problém, nicméně při našich úvahách o periodizaci dějin celého Slezska a třeba i jen Slezska Horního polští a němečtí historikové požadují zásadní mezník v r. 1815, neboť tehdy došlo v Prusku k řadě reforem, které se významně týkaly slezské administrativy. Také nové uspořádání Evropy po Vídeňském kongresu zde vystupuje jako podpůrný argument. Další velká časová perioda je pro slezské historiky představována léty 1848–1918, vnitřní mezníky lze volit podle povahy výzkumu různě, z hlediska politického a národnostního vývoje by snad byl nejvhodnější počátek let devadesátých.¹⁹ O tom, že léta první světové války představují zvláštní období, nemůže být sporu. Mohlo by se diskutovat o mezníku v r. 1918 (konec světové války, vznik nástupnických států) nebo o otázce, zda by bylo vhodnější přiklonit se až k r. 1920 (1921), když byly státní hranice definitivně stanoveny. Jako významnější periodizační kritérium se tu jeví rozpad habsburské říše.

Meziválečné období je nesporně periodizačním celkem, podobně jako léta od Mnichova do konce druhé světové války. Vnitřním periodizačním mezníkem, pokud se bude jevit v rámci komplexního pohledu jako potřebný, by mohl být rok 1928, kdy vzniká Země moravskoslezská. To, že se blížilo období velké hospodářské krize, sbližuje periodizaci slezskou s periodizací celostátní.²⁰

okresu v rámci Ostravského kraje. Od roku 1960 Krnov jako samostatný okres v rámci Severomoravského kraje zanikl a jeho okresním městem byl Bruntál. Od roku 1990, kdy byly zrušeny kraje, Krnov a Krnovsko nadále spadají pod okres Bruntál. Politický okres Krnov zahrnoval do roku 1945 některé obce dnes ležící v Polsku. (Srov. Vladimír Blucha, *Historie města Krnova*. Krnov: MěNV, 1970, s. 9 n.)

¹⁹ Z hlediska dějin literatury je významným vnitřním mezníkem rok 1899, který vystoupením P. Bezručem znamená „skutečně kvalitativní zlom ve vývoji literární tradice ve Slezsku“ (SVOBODA 1997: 83). J. Svoboda se ve své studii *Literární tradice ve Slezsku a na severní Moravě, Její vývoj v 19. a 20. století* pokusil zatím nejkomplexněji zapojit literární tradici severní Moravy a Slezska do celonárodní literatury.

²⁰ Z pohledu literárního vývoje však takový mezník nehraje výraznější roli s výjimkou Těšínska, kde v tomto roce došlo k jeho dělení na část polskou a československou, a Hlučínska, o rozloze 324 km² s celkem 48 000 obyvateli, které bylo připojeno k Československu. (GAWRECKÁ 2004; ŽÁČEK 2004) Tyto skutečnosti našly ohlas i v literární tvorbě moravských a slezských spisovatelů (novinářů, publicistů, redaktorů, kronikářů apod.).

Po r. 1945 splývá periodizace celostátní s periodizací vývoje regionu, pokud slezské území takto budeme i v tomto období chápat. Mezníky v letech 1948, 1968, 1989 mají své opodstatnění, vyjadřují i změny v povaze různých slezských aktivit a také v oblasti literární historie je lze akceptovat vzhledem k vývoji celonárodní literatury.

2.1 K otázce periodizace dějin literatury Krnovska

Jakou periodizaci literárních dějin Krnovska v naší knize navrhujeme s ohledem na výše řečené?

Literární dějiny Krnovska v naší práci periodizujeme na středověk do r. 1526, raný novověk 1526–1742. Pro účely této knihy však bude vhodnější rozdělit období do národního obrození třicetiletou válkou, která znamenala v zásadě konečné vplynutí Krnovska a Opavska do slezského vévodství. Konvenčním mezníkem bude rok 1622, kdy Krnov získal Karel z Lichtenštejna, zatímco jeho předchůdce Hohenzollern Jan Jiří Krnovský, jenž se vydal na vojenskou výpravu a město opustil, byl dán do klatby. Končí zde renesanční a reformační vlivy i v literatuře, nastupuje protireformace, rekatolizace²¹ a zesiluje se germanizace; rok 1622 stanovujeme jako konvenční mezník proto, že důležité politické změny v zemi probíhaly až do r. 1628 (změna státoprávních poměrů novou ústavou – Obnoveným zřízením zemským: 1627 pro Čechy, 1628 pro Moravu), i když na Krnovsku a Opavsku platilo ještě staré moravské zemské právo do r. 1671. Těžkou ránou pro češtinu bylo zrovnoprávnění němčiny s češtinou na soudech a v zemských deskách, čímž se němčina stala jazykem úředním, když domácí úředníky nahradili cizinci. Nová šlechta neměla žádné důvody učit se česky a nejen zemská, ale i patrimoniální správa se rychle poněmčovala. Dalším významným historickým mezníkem je rozdělení Slezska mezi habsburskou monarchii a Prusko v r. 1742, ale na písemnictví v regionu to v té době nemělo fakticky žádný vliv. Krnov zůstal v rámci habsburské monarchie, ale stalo se z něho provinční město na hranici s Pruskem, utrpělo ekonomicky (nebylo průchozím územím pro mezinárodní obchod jako dříve) i kulturně (na delší dobu zanikla vrstva nositelů vyšší literární kultury ve městě a jejích recipientů).

2.2 K některým obecným úkolům historického výzkumu Slezska

Existují i některé úkoly historického výzkumu obecnější povahy, tedy nedostatečně zpracované problematiky, které brání napsání solidní syntetické práce. Všeobecně lze konstatovat, že mnohem větší pozornost byla věnována těšínskému Slezsku ve srovnání s krnovským, ba i opavským Slezskem (to platí i pro dějiny literatury²²). Pokud jde o opavské Slezsko, je lépe zpracováno 19. století než období meziválečné.²³ Z této západní části někdejšího rakouského Slezska se výzkumy soustředily zejména na Opavu a její okolí. Všeobecně, až na některé výjimky, je zanedbán výzkum německého etnika a jeho aktivit v nejrůznějších směrech, včetně politických (a kulturních). Měly by se napsat přehledné práce o architektuře, výtvarném umění, hudbě, literatuře a případně jiných uměleckých oblastech, jejichž celistvý výklad, potřebný pro slezskou historickou syntézu, by byl velmi žádoucí.

²¹ Jezuité zakládají své rezidence v Albrechticích u Krnova a také v Cukmantlu (Zlaté Hory) v r. 1642. Jezuitská kolej u sv. Jiří v Opavě vznikla již v r. 1625. Po třicetileté válce nabývá znovu na významu krnovský konvent minoritů.

²² Tato skutečnost byla reflektována již roku 1949 v publikaci *Stav a úkoly literárněhistorického průzkumu Slezska*, Opava: Maticе slezská, 1949. Z autopsie se domníváme, že tento stav bohužel přetrvává i nadále.

²³ Podobně je tomu i z hlediska vývoje literatury v areálu širšího Opavska (srov. *Slezsko, český stát a česká kultura. Cyklus přednášek uspořádaný Masarykovou univerzitou v Brně*. Opava 1946; *Slezsko*. Opava 1992), komplexněji je zpracováno Ostravsko (SVOBODA 1997; SMOLKA 2000: 121–139; TOMÁŠEK 2000: 141–167).

Uvědomujeme si, že například výčet osobností v části naší knihy věnované písemnictví na Krnovsku v době předběllohorské v kontextu písemnictví Moravy a Slezska (podkapitola 1.2) je omezený, což je dáno jednak tím, že největší prostor je v naší knize věnován především české literatuře v období od r. 1945, a jednak i tím, že literárněhistorický výzkum starší české literatury ve Slezsku dlouhodobě neprobíhal na potřebné institucionální bázi. Jak konstatovala historička Irena Korbelářová, původní zaměření Slezského ústavu jako komplexního regionálního zařízení mělo jen krátké trvání. Od r. 1965 byla zásadně změněna náplň činnosti Slezského ústavu, který se jako ústav s celostátním zaměřením na výzkum vývoje průmyslových oblastí přestal problematikou slezských dějin na dvě desítky let zcela zabývat nebo se jí věnoval jen okrajově v rámci studia industrializace českých zemí. Teprve počátek devadesátých let přinesl opět návrat slezských studií na půdu Slezského ústavu. Posílení badatelských aktivit na poli historie Slezska, a dodejme i dějin literatury ve Slezsku, znamenalo nepochybně i zřízení Slezské univerzity a vznik Ústavu historie a muzeologie, a také Ústavu bohemistiky a knihovnictví FPF v Opavě, který si výzkum dějin Slezska stanovil jako jeden ze svých hlavních výzkumných úkolů (Ústav bohemistiky a knihovnictví se spíše zaměřuje na dějiny literatury 20. století ve Slezsku). Významný je podíl archivů na zpřístupnění historických pramenů k dějinám Slezska. Zasluhou Zemského archivu v Opavě jsou prováděny soupisy bohemikálních pramenů v polských archivech. Málo početná je řada českých prací syntetického charakteru mapujících dějiny slezských regionů, v minulosti částečně či převážně jazykově německých. Pro českou historiografii je v této souvislosti trochu smutným vysvědčením, že potřebuje-li badatel základní informace o rakouském Slezsku, resp. Krnovsku, Opavsku, ale mnohdy také o Těšínsku, sáhne nejčastěji nejprve po syntetických přehledech německých (KORBELÁŘOVÁ 1998: 109–121).

Pozornost je třeba věnovat také vývoji jazykových a národnostních poměrů ve Slezsku. Zájem by se měl tedy přesunout na problematiku českého jazyka a českého obyvatelstva, pronikání českých kulturních vlivů do Slezska ad. Postrádáme poznatky o jazykové hranici na Opavsku – Krnovsku ve středověku; v raném novověku přinesli poznatky na dané téma Adolf Turek (TUREK 1950: 172–199) a Blanka Pitronová (PITRONOVÁ 1995: 59–83).

Do budoucna bude zapotřebí více se zaměřit na vydávání pramenů k dějinám jak středověku, tak novověku, a to ke všem oblastem historie Slezska. Nedostatky vykazují i výzkumy dějin těch území Slezska, která jsou dnes součástí ČR. Na české straně neexistuje moderně zpracovaná syntetická práce o dějinách jednotlivých knížectví (Krnovsko, Opavsko, Těšínsko, Nisko), kterou je nutno přednostně připravit.

Je zřejmé, že slezská historická studia (v to počítaje studia literárněhistorická) stojí i po více než stech letech své existence před rozsáhlými úkoly, jejichž objasnění je nutností nejen pro regionální dějiny, ale především pro komplexní pochopení historického vývoje celého českého státu v období středověku a raného novověku (to se týká i vývoje literatury ve Slezsku v daném období).

Chceme-li pochopit specifika nějakého regionu, musíme jej srovnávat přinejmenším se sousedními nebo případně i s průměrnými hodnotami pro širší územní celek. Tyto zásady se jeví jako příliš triviální a samozřejmé či všeobecně známé, ale v praxi se dostatečně nerespektují. Kromě řešení problematiky tzv. uzlových bodů (např. rok 1848, 1918, 1938, 1945, 1948, 1968 apod.) je třeba věnovat pozornost i obdobím relativně poklidného vývoje, jež dosud zůstávala stranou, i když právě jejich analýzou lze rozpoznat a zhodnotit mnohé jiné závažné jevy a tendence, včetně projevů tolerance a spolupráce. Rovněž množství archivního či jiného pramenného materiálu nemusí vždy vyjadřovat závažnost řešené problematiky. Výzkum zaměřený na tzv. mentality (kam bychom jistě mohli přiřadit i problematiku regionálního povědomí obyvatel) je všeobecně nedostatečný.

Je třeba upozornit také na skutečnost, že Opavsko a Krnovsko sice postupně srůstalo se Slezskem, přesto v náboženském i stavovském ohledu stále usilovalo o spojitost s Moravou. Olomoucké biskupství obsazovalo fary v obou knížectvích, šlechta hledala ve složitějších soudních případech tzv. naučení u moravského zemského soudu.

S problematikou regionu jako předmětu výzkumu je spjata i otázka zeměpisných pojmenování a příslušné další terminologie. Na rozdíl od polských kolegů, kteří této věci věnovali značnou pozornost (LESIUK 1995: 20–32)²⁴, neexistuje (jak se domnívá již zmíněný D. Gawrecki) žádná adekvátní úvaha česká. Stanovení terminologie by vyžadovalo zvláštní rozbor a zejména všeobecný konsensus, aby se přijala. Přitom všichni pojmy užíváme, jde o to, abychom si porozuměli a aby nám porozuměli i ti, jimž je problematika poněkud vzdálenější, ale budou se výsledky naší práce zabývat.

D. Gawrecki navrhuje následující terminologii: Pro léta 1742–1918 bude nejlepší používat termín rakouské Slezsko, i když ten nebyl nikdy oficiální. Termín české (böhmisch) Slezsko, i když měl ještě v 18. století oficiální charakter, je poněkud nevhodný, protože by bylo lepší jím označovat Slezsko v rámci dnešní České republiky, respektive použijme jej tehdy, chceme-li označit tento územní útvar pro celé sledované období od jeho rozdělení do současnosti. Pro léta 1918 (1920) – 1938 a 1945–1989 je bezesporu nejlepší výraz československé Slezsko.

Bude nutné zvážit jednotné používání termínů pro příslušné zkoumané části Slezska. Pro období od r. 1742 do r. 1848 si pro vymezení menších celků vystačíme s názvy historických knížectví, případně krajů jako orgánů státní správy, pro detailnější lokalizaci panství. Už pro toto období se užívá názvů Opavské Slezsko pro západní a Těšínské Slezsko pro východní část rakouského Slezska. V odborné historické literatuře se setkáváme s názvy české, polské, německé Slezsko pro tu část rakouského, československého či českého Slezska, které bylo obýváno občany české, polské nebo německé národnosti. Tyto pojmy se bez bližšího vysvětlení mohou stát málo srozumitelnými. To, jak se názvy tvořivě překládají do němčiny nebo polštiny, bývá mnohdy problematické.

Na závěr si položíme otázku, kde hledat příčiny toho, proč se Slezsko tak nedostatečně projevuje v příslušných celostátních syntézách. Nelze totiž ani čekat, že by se pro některé pražské historiky (a literární historiky) stalo Slezsko hlavním předmětem jejich odborného zájmu. Slezský výzkum, například už jen z hlediska efektivní dostupnosti pramenů, je úkolem místních badatelů žijících a pracujících až na výjimky ve Slezsku. D. Gawrecki si v této souvislosti klade dvě otázky: 1. Jsou dosažené výsledky našeho slezského výzkumu dostatečně kvalitní? 2. Věnuje se jim v Praze nebo vůbec mimo Slezsko dostatečná pozornost? Pokud bychom na obě otázky odpověděli negativně, bylo by to neradostné zjištění. Za nejhorší by Gawrecki považoval odpověď, že Slezsko do českých dějin nepatří, ale s takovým názorem se asi nesetkáme. Jako realistické se jeví doporučení D. Gawreckého, ať se ti, kteří pracují na slezských dějinách, snaží co nejvíce prosadit na celostátních, mezinárodních a zahraničních konferencích, diskusích a příslušných kolektivních vědeckých projektech.²⁵ Ať přesvědčí své kolegy o smyslu a potřebě své práce a o tom, aby ji více brali v úvahu. Pokud se jim to podaří, budou i partneři vnímavější. Pokud se to nepodaří, můžeme mluvit o své neschopnosti, ale problém tím nebude vyřešen. Což by byla škoda zejména s ohledem na kvalitu české celostátní produkce. Zatím práce o slezských dějinách nacházejí vděčnější publikum v zahraničí.

²⁴ V práci Wiesława Lesiuka je uvedena další polská literatura.

²⁵ Autor této knihy sestavil nebo se podílel na vytvoření hesel některých spisovatelů z Krnovska a obecně ze severní Moravy a Slezska pro Kulturněhistorickou encyklopedii Slezska, jejíž databázi zpracovalo bohemistické pracoviště FF Ostravské univerzity. Posléze byla na základě této databáze vydána dvojdielná publikace *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy*, 1. sv. A–M, 2. sv. N–Ž. Ostrava: Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity, 2005.

A. STARŠÍ LITERATURA KRNOVSKA

1. Literatura Krnovska v době předbělohorské

Literárněhistorický výklad regionální literatury Krnovska²⁶ začínáme obdobím starší české (a také latinské i německé) literatury. Výzkum regionální literatury ve středověku přináší problém její podoby, neboť v té době neexistoval protiklad centra a regionů, takže všechna střediska literární tvorby mohla stát na stejné úrovni. Regiony se vymezovaly nikoli v protikladu k centru, ale k jiným regionům. V naší práci se proto věnujeme několika regionálním osobnostem spojeným svou činností se slovesným uměním. Speciální pozornost věnujeme regionálním středověkým, poté raně novověkým autorům.

Nejprve se však zaměříme na jazykový obraz Krnovska ve středověku, neboť pod pojmem literatura chápeme v širším smyslu soubor písmem zaznamenaných jazykových projevů určitého národa, v určitém období, jehož vyjadřovacím prostředkem je spisovný jazyk, kterým zpočátku nemusel být český jazyk, ale jazyk kulturně a politicky nejvlivnější v daném regionu a epoše (např. latina nebo němčina).

1.1 K jazykovému obrazu Krnovska ve středověku

Slované ve Slezsku nebyli autochtonní, přišli na celé území Slezska odjinud, určité od východu, rozhodně ne z jiné strany, například od severu. Lingvista Vladimír Šaur zdůrazňuje koncentraci toponym prokazatelně slovanského původu na sever od Karpat a poukazuje na vysokou natalitu Slovanů zhruba od 4. století, která vedla hlavně během 5. století k náhlému rozšíření Slovanů do téměř třetiny Evropy. Zhruba koncem 4. století začíná rozchod Slovanů z pravlasti, jeden jejich proud osídlil právě území Slezska (ŠAUR 1998: 200–204). V průběhu 6.–10. století došlo k rozrůznění jednotlivých slovanských nářečí v důsledku prudkého a stále více diferencovaného fonologicko-morfologického vývoje. Zcela vyloučit můžeme předpoklad, že obyvatelé Slezska měli v 9.–10. století blízko k Němcům. Není důvodné si myslet, že tehdy žilo ve Slezsku jiné než slovanské etnikum. Germánské obyvatelstvo na území Slezska, které zde žilo do odsunu po druhé světové válce, bylo všechno původu kolonizačního, ukazují na to německé dialekty, pokud byly prozkoumány. Jde o minimálně tři vlny německé kolonizace, všechny z doby od 12. do 15. století. Jedna tato vlna přišla ze severního Německa, její potomci byli zjištěni mezi Němci usídlenými východně od Opavy.

²⁶ Jak ukazují archeologické nálezy, osídlení Krnovska sahá až k samému úsvitu dějin naší země. Se slovanským osídlením lze počítat od 6. století. Samotný Krnov měl charakter města v roce 1253. Pozdější Krnovsko bylo součástí holasického území, spravovaného z hradiště Cvilína (Czewelina), a přináleželo tudíž k Moravě. Od pol. 13. století se stalo součástí tzv. země opavské. Důležitým mezníkem byl rok 1318, kdy se Opavsko stává samostatným knížectvím v rámci koruny české. Od roku 1377 začíná Krnovsko existovat jako samostatný útvar, později zvaný Krnovské knížectví. Dalším mezníkem byl rok 1523, kdy Krnovsko získali od Jiřího z Šelenberka Hohenzollernové, kteří zde zaváděli protestantismus a obyvatelstvo podrobovali germanizaci (od 13. století sem přicházejí kolonizátoři z Německa a Flander). Po pobělohorských konfiskacích připadlo Krnovsko Lichtenštejnům. Tehdy se rovněž završuje proces vplývání Opavska a Krnovska do Slezska, započatý již ve 14. století za vlády opavského vévody z poboční větve Přemyslovců Mikuláše II. Rok 1742 přinesl Krnovsku ztrátu Hlubčicka. Krnov se pak stává jedním z hlavních center rakouského Slezska. Správní reformy, které přinesla revoluce 1848 a doba tzv. neoabsolutismu, znamenaly faktický zánik Krnovska jako vévodství, ač Lichtenštejnové nadále užívali formální titulatury knížat krnovských (a opavských). V roce 1850 bylo v Krnově zřízeno okresní hejtmanství. Po správní reformě z r. 1927 se Krnov stal sídlem tzv. politického okresu v rámci země Moravskoslezské, a byl tedy příslušný zemskému městu Brnu. Od roku 1949 do roku 1960 byl sídlem okresu v rámci Ostravského kraje. Od roku 1960 Krnov jako samostatný okres v rámci Severomoravského kraje zanikl a jeho okresním městem byl Bruntál. Od roku 1990, kdy byly zrušeny kraje, Krnov a Krnovsko nadále spadají pod okres Bruntál. Politický okres Krnov zahrnoval do roku 1945 některé obce dnes ležící v Polsku (BLUCHA: 1970: 9 n.).

Druhá vlna pochází nejspíše z Hessenska. Třetí vlna má patrně svůj původ v Sasku. (ŠAUR 1998: 200–204)²⁷. Kdyby zůstali na Krnovsku ve středověku potomci oněch Germánů, na něž mohli narazit Slované při svém postupu z pravlasti, dalo by se předpokládat, že by jejich německý dialekt vypadal podstatně jinak, nejspíše by obsahoval více prvků původu dolnoněmeckého.

V době velkomoravské nebyla ještě konstituována dnešní česká, ani polská národnost. Čeština se také od polštiny nelišila oněmi znaky, kterými se odlišuje dnes. Ony rozdíly mají svůj původ ve způsobu, jak se jazyk vyrovnával se změnami vyplývajících z nárůstu počtu ústních vokalických fonémů, k němuž docházelo postupně během 9. a 10. století (ŠAUR 1998: 201–202).

Zastavme se nyní u studia toponym se vztahem ke Krnovu.

Není to specifikum Slezska, ale je to ve Slezsku časté: totéž místo má české jméno vedle německého a obojí je různého původu, někdy i různého stáří. To ukazuje na soužití slovanského a germánského obyvatelstva v téže obci od 13. století. Někde je doloženo, že se etnická situace změnila až po vylidnění území při válečných událostech. Případy typu Krnov–Jägerndorf jsou toho instruktivním dokladem. Jméno KRNOV je doloženo od r. 1240,²⁸ JEGERNDOF poprvé r. 1253, až do počátku 17. století je obec dosvědčena jako permanentně dvojjazyčná, teprve po úbytku obyvatelstva během třicetileté válce se Krnov stal převážně německým městem. Původ německého názvu je průhledný, český se zdá zvukově blízký, je tomu však jen náhodou. KRNOV je od již zaniklého českého osobního jména KRN podobně jako KRNOV na Šternbersku, KRNŮVKY na Holešovsku, KRNČICE u Moravských Budějovic. O některých z obcí majících dva názvy (český a německý) jméno vypovídá o založení slovanským obyvatelstvem, i když zejména po třicetileté válce bylo daleké okolí čistě německé. (Případ opačného typu jsou FRYČOVICE, vlastně FRITZENDORF u Frýdku.)

Ve sféře slezské toponomastiky nadále existují otevřené problémy.²⁹ Vraťme se proto zpět k literatuře.

²⁷ Vladimír Šaur se zde opírá o zjištění Ernsta Schwarze (SCHWARZ 1934: 524–597).

²⁸ První písemná zmínka pochází z r. 1240. Tehdy se tišnovský klášter zmiňuje v latinských dokumentech o „krnovském újezdu“: *Kyrnow vulgariter nuncupatur*.

²⁹ Můžeme to ukázat na příkladu jména Krnov. Původní název Kyrnow je český a je znám podle historických dokladů už do r. 1240 (nejstarší dochovaný písemný záznam jména Krnova je v listině z r. 1240, jíž král Václav I. daruje újezd „Kyrnow“ tišnovskému klášteru; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, III/2, č. 227, s. 305). O identitě tohoto názvu s českým jménem Krnov nemůže být pochyb; problém je však v tom, zda se Kyrnowem myslí sídlo Krnov nebo územní celek – újezd bez přímé souvislosti se sídlem Krnovem. Podle Vladimíra Bluchy uvedený název značí Krnův majetek (snad hrad), majetek Krna, pravděpodobně Čecha, nikoli ve smyslu obyvatele Čech, ale uživatele českého jazyka (BLUCHA 1969: 47). V latinských pramenech je město uváděno jako Carnovia nebo i Kirnouia (v listině z r. 1334 – *Codex diplomaticus Moraviae*, VII, č. 16, s. 13 se uvádí: „Kirnouia, que nomine Theutonico Jegendorff nominatur...“). V zeměpisné mapě z r. 1561 je město označeno Jegerdorff, ale už v r. 1627 J. A. Komenský uvádí ve své mapě vedle názvu Iegerdorf i název Krnow. Od r. 1752 se v mapách používá souběžně německého názvu Jegerndorf souběžně s českým Karnow a od r. 1850 se uvádí už český název Krnov samostatně bez německého a přesně v dnešní formě. Německý název se zatím ustálil na Jägerndorf; výklad tohoto německého názvu je jednoznačný: Ves lovců (ZAPLETAL 1969: 129–130). Na latinské podobě jména Carnovia nepochybně zaujme, že východiskem tu byla „polská“ podoba z –ar–. V případě jména Krnova zápisy odpovídající českému sonantu r (Kyrnow) jsou samozřejmě starší než zápisy s polskou slabikou –ar– (Carnovia). Princip tu může být stejný – sonantické r, stejně jako ir nebo ri je v polštině už v 13. stol. (a třeba i dříve) fonologickou cizostí, proto polský písař použije spíše ar. Taková etymologická kompetence („překládání“ z češtiny do polštiny a obráceně) je doložena ještě do konce 15. stol. Ponechme analýzu této zvláštnosti filologům, kteří by se mohli pokusit vysvětlit, jak vznikla latinská podoba názvu města; zatím se nám může jevit jako pravděpodobné, že zápis mohl provést písař z polské jazykové oblasti (vždyť v krnovském konventu minoritů působili kněží z území Slezska – z Horního Hlohova) a záleží na tom, kdo latinu používal. Opavsko a Krnovsko byly určitě kontaktním polsko-českým územím a veškeré kombinace výměny jsou tu možné. Carnovia má zřejmě původ středověký, z dob, kdy psali hlavně kněží. Augustini, premonstráti, dominikáni, františkáni, křížovníci měli společné česko-polské provincie a působili v jejich rámci na různých

1.2 K písemnictví Krnovska v době předbělohorské (v kontextu písemnictví Moravy a Slezska)

Písemnictví na Krnovsku se vyvíjelo postupně, nejprve jde o památky psané v latině a většinou anonymní, takže je nesnadné určit jejich původ, později v jazyce německém českém a polském. Počátky krnovského kulturního života jsou vlivem Čech a Moravy spojeny s christianizací země. Slované na Krnovsku přijali křesťanství nepochybně z Čech. I kdyby nebylo svědectví zakládající listiny pražského biskupství, vedla by k stejnému závěru okolnost, že z Čech se šířilo křesťanství do Polska, jak ukazuje polské církevní a náboženské názvosloví, odvozené většinou z českého. S křesťanstvím jdou ruku v ruce i církevní instituce, jako kláštery, jež jsou ve starších dobách hlavními, ne-li jedinými kulturními středisky, a církevní umění, spjaté s liturgií.

V nejstarších písemných památkách, vycházejících ze slezských klášterů, nacházíme i stopy českého jazykového vlivu, například v podobě osobních i místních jmen v nekrologiích vratislavských premonstrátů apod. Písemnosti kláštera v Jindřichově dosvědčuje přítomnost Čechů v Dolním Slezsku v 2. polovině 13. století.

Ve středověku bylo Krnovsko periferní oblastí Slezska po stránce kulturní, kromě toho bylo řidčeji osídlené (naopak Opavsko, dlouho kolísající mezi Slezskem a Moravou, se stalo poměrně záhy střediskem vzdělanosti). Nacházíme ojedinělé záznamy o působení úředníků se soudní a správní pravomocí.³⁰

Ani ve starších dobách se neomezují Slezané na pasivní přijímání cizích podnětů, ale záhy se pokoušejí o samostatnou tvorbu, jejíž ráz byl určen dosavadní tradicí. Důležité jsou hlavně různé slezské letopisy, věnující zprvu větší pozornost Polsku, se kterým byla země politicky spojena, než Čechám.

Prvým jménem známý slezský autor, jenž významněji zasáhl do evropské literatury, byl dominikán Martin, zvaný také **Martin Polák** (†1279), nejspíš proto, že byl příslušníkem česko-polské dominikánské provincie; krátce před smrtí byl jmenován hnězdenským arcibiskupem. Nejznámější je jeho *Kronika papežů a císařů římských* (*Chronicorum pontificum et imperatorum*), díla známého po celé středověké Evropě a podávajícího přehled světových dějin od narození Krista do r. 1277, obvykle zvaná podle autora *Martimiani*. Koncem 14. století ji přeložil do češtiny z Twingerova německého zpracování Beneš z Hořovic. „Také Benešův překlad byl u nás velmi populární, jak dokazují tři dochované rukopisy a skutečnost, že již r. 1488 byl vydán tiskem. Pro nás však nabyl největší ceny tím, že tu, »kdež jest pan Beneš z Hořovic přestal mluvit o králích a císařích římských,« navázal později neznámý spisovatel vyprávění po českých dějinách od smrti Karla IV., které se potom stalo základem Starých letopisů. Tak vede přímá cesta od Slezana 13. stol. k nejdůležitějšímu českému historickému dílu 15. věku.“ (VILIKOVSKÝ 1946: 115).

Od druhé poloviny 14. století se český vliv ve Slezsku podstatně zesiluje a v zachovaných památkách jej můžeme jasně sledovat. Přispěly k tomu změně politické

místech (viz mj. případ Mikuláše z Kozlí). Nemyslíme si, že by v latině byl nějaký důvod pro substituci krn – karn. Kyrnovia, resp. Curnovia, by byla pravděpodobnější latinizace zápisu Kyrnow než Carnovia. Vliv německý je možný: Jaeger– dorph versus Iae– carni – villa (–ar– v Carnovia vlivem asociace s latinským lexikem), možné, ačkoliv málo pravděpodobné, je i to, že v něm. jménu je skrytý pův. kmen k/g–a/e–rn, tzn. že slov. jméno bylo motivem k vytvoření jména německého s jiným významem (situace, když nový obyvatel slyší jméno, nerozumí mu a srovnává to s něčím co zná – jde o tzv. adideaci. (Za konzultaci této problematiky děkuji dr. Jaroslawu Malickému z Vratislavi.)

³⁰ Například v listinách Václava I. jsou zmíněny také *advocati et iudices*, které bychom mohli označit i za fojty nebo rychtáře, mezi nimiž a v dalších svědečných listinách nacházíme např. Radslava z Osoblahy, Sifrida z Krnova, Dětricha z Úvalna u Krnova. Vesnickým fojtem byl i Jindřich z Osoblahy, který v r. 1262 koupil ves Liptaň. Viz *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (zkr. CDB), Praha 1904–1907 (CDB III, č. 176, s. 219; č. 270, s. 388; CDB IV, č. 219, s. 384; CDB IV, č. 267, s. 459; CDB IV, č. 268, s. 460; CDB V,1, č. 358, s. 533; cit. podle BLÁHOVÁ 2006: 60–62).

poměry (připojení Slezska k zemím Koruny české), ještě více však založení univerzity v Praze a současně i náboženské hnutí, formující se v Praze od 60. let onoho století. Mezi studenty, kteří z okolních zemí přicházeli na pražskou univerzitu, tvořili Slezané (sloučení s Poláky v univerzitním národě) významnou složku. Na fakultě svobodných umění dosáhlo v čtyřiceti letech před r. 1409 akademických hodností přes dvě stě Slezanů a mnozí z nich tam působili aspoň nějaký čas i jako profesori. Při návratu do vlasti s sebou přinášeli nejen odborné znalosti získané na univerzitě, ale i jiné vědomosti a zejména také literaturu, vážnou i lehčí, kterou v Čechách poznali (VILIKOVSKÝ 1946: 116).

V rukopisech slezských knihoven nacházíme mnohé příručky teorie a praxe kamnelářského slohu a rétoriky vůbec, jak ji u nás pěstovala královská kancelář, vedená tehdy olomouckým biskupem Janem ze Středy. Velký význam mělo hnutí, které usilovalo o prohloubení a zvnitřnění náboženského života, o to, aby se denní život laického obyvatelstva řídil příkazy evangelia. K jeho představitelům mezi pražskými obyvateli Prahy počítáme Jana Milíče a mezi německými obyvateli to byl Konrád Waldhauser. Literárně stejným směrem působil svými modlitbami, skládanými i překládanými z latiny Jan ze Středy, jehož skladby se ve Slezsku hojně opisovaly (VILIKOVSKÝ 1946: 116–117).

Ze vzdělců pocházejících z Krnovska to byl **Bohuslav z Krnova**, též Bohuslav Carnovia, olomoucký kanovník, posléze profesor práva na pražské univerzitě, od r. 1385 děkan pražské kapituly, který byl znám jako názorový protivník Jana Husa (TOMEK 1849).

Za husitství se vystupňoval vliv češtiny na sousední slovanské země. Od počátku 15. století se čeština stává jednacím jazykem a řečí zápisů v zemských deskách v Krnově (srov. ZUKAL 1908: 65–70; půhonná kniha viz ZUKAL 1910: 17–24) i v Opavě a proniká až do Osvětimska a Zátorska. České listiny se vystavují i pro kláštery v Rudě a Ratiboři až do počátku 16. století (VILIKOVSKÝ 1946: 118).

Z krnovských zemských desek, které jsou důležité pro poznání historie regionu, uvádíme jako příklad k seznámení s jejich jazykem zápis (fol. 26r)³¹ „*Principium medium finem rogat virgo maria*“³² N³³otandum. quod Post diuinenbratorez. seu Diuisionem. Ducatus terre Oppauiensis Regnante [...] Inclito Principi et domino. domino. Jodocio marchioni morauie districtus huius Ciuitatis Jegerdorff stetit in manibus suis et sua potestate. Famosus et strenuus Vir Johannes Kochinmeister capitaneus ac Camerarius. videns et considerans defectum esse Libri huius terre quia quatern[...]tim et cedulatim disparsum in Ladula terre iacebat Et quia demature dominorum terre prehabito consilio propter commune bonum terrigenarum et ecclesiarum aliorum hominum quibus foret nuncie habuit presentem conparauit ut Acta in ipso conscriberet et vigorem plenissimaz haberent et verum processum vniciquos in digenti. Scriptum Anno. domini. M^o. cccc^o vj^o. In Epyphania.“³⁴³⁵

³¹ Zápis v záhlaví folia později označeného v pravém horním rohu inkoustem barokní číslicí 25.

• Rukopis: písař Petr.

• Inkoust: světlý hnědý duběnkový, nápadně odlišný od inkoustu následujícího a předcházejícího zápisu.

• Mřežováno.

³² Druhotný přípis drobným písmem nad nadpisem.

³³ Iniciala N je velká, nápadně zdobená perlovcem, páskem a svinutým polopalmetovým listovím, vykresleným duběnkovým inkoustem.

³⁴ „Od počátku do konce vyprošuje Panna Maria. Protože po dělení či rozdělení knížectví země opavské za vlády váženého knížete a pána, pana Jošta markraběte moravského trvá obvod tohoto města Krnova v jeho rukou a pod jeho vládou. Slavný a hrdinný muž Jan Kochinmeister, hejtman a komorník, vida a pozoruje, že chybí knihy tohoto území, protože na čtyři listiny rozdělené spočívala ve starých zemských deskách [„ladula terre“ jsou staré zemské desky, které měly podobu volných listů nebo složek a byly vkládány do deskové vazby přepásané tkanicí, mohly být potažené pergamenem či kůží, a tkanice nebyly bavlněné, ale nejspíše lněné nebo se jednalo o kožené řemínky; za objasnění děkuji Daliboru Prikovi]. A protože podle úmyslu dřívějších pánů země kvůli společnému majetku zemskému a církevnímu, jimž bude patřit, nyní v přítomnosti měl a získal, aby zapsal jednání a aby měli plnou sílu a potřebu k pravému vzájemnému úspěchu. Napsáno léta Páně na Tři krále.“ (Přel. Artur Sommer).

Ve starších dobách i zápisy v zemských deskách patří do lokálního písemnictví, neboť v nich dochází synkretismu funkcí; ve starších dobách plnil text několik funkcí, např. funkci vzdělavatelnou (odbornou) i uměleckou (estetickou), aniž by bylo zřejmé, která z nich převažovala (tento stav trval zhruba do 18. století, resp. do klasicismu, který rozlišoval poměrně striktně mezi sekulárním a sakrálním uměním, pak už text většinou plní určitou funkci neboli má specifický účel).³⁶

Značně důležitou osobností je minorita **Mikuláš z Kozlí**, který ve svém zápisníku poskytuje zajímavý doklad, jak kulturní vliv Prahy působil v Krnově a ve Slezsku počátkem 15. století.³⁷ Ve stejné době, kdy pobýval Mikuláš z Kozlí v Krnově, tj. mezi léty 1420–1433, připojil **Mikuláš z Úvalna** český výklad k Novému zákonu.

Podobně jako v Čechách i ve Slezsku se šířilo reformační hnutí, ale zatímco české husitské reformaci kladli Slezané značný odpor, německou reformaci přijali velmi přátelsky. Ve svých důsledcích reformace znamenala mnohdy dovršení germanizace největší části Slezska, a tím přispěla k jeho odcizení od Českých zemí a pocitu sounáležitosti Slezska s nimi. Tyto důsledky se však projevily mnohem později. Dvěma hlavními pilíři luteránské bohoslužby byly kostelní píseň a kázání, proto byly oba literární žánry za reformace horlivě pěstovány. V kazatelském oboru to byla známá *Postilla evangelitská* Martina Filadelfa Zámrského, od r. 1584 kazatele slova božího v Opavě, vydaná péčí Hynka staršího Bruntálského z Vrba (VILIKOVSKÝ 1946: 118–119).³⁸ Nejvýznamnějším českým reformačním spisovatelem byl Jiří Třanovský z Těšina, o jeho vlivu na krnovské věřící augšpurské konfese nemáme podrobnější zprávy, ale vyloučit jej nemůžeme.

Pozoruhodný je počet humanistických autorů z Krnova, ať již zde narozených, nebo v tomto městě po určitou dobu tvořících. Z hlediska počtu autorů lze patrně hovořit o krnovské humanistické městské škole, o níž také pojednáváme v samostatné kapitole.

Významnou postavou duchovního a kulturního života byl rovněž **Stanislav Pavlovský z Pavlovic** (biskupem byl od 10. 6. 1579 do své smrti 2. 6. 1598). Jako olomoucký biskup přeložil do latiny a v r. 1577 vydal cestopis Václava Šaška z Bírкова o putování poselstva krále Jiřího z Poděbrad západní Evropou v letech 1465–1467 a vedeného Lvem z Rožmitálu. Cestopis poskytl látku Aloisi Jiráskovi ke knize *Z Čech až na konec světa* (časopisecky 1888).

Narodil se v Pavlovicích (Pawłowice Śląskie; Pawlowitz) v Horním Slezsku (u Pszczyny) do rodiny rytíře Stanislava Pavlovského a Anny Brandýsové z Grabošic. Poznámku literárního badatele Jana Vilikovského, že tento „humanista na biskupském stolci olomouckém“ pocházel z Pavlovic „u Osoblahy“ (VILIKOVSKÝ 1946: 122), což po něm stereotypně opakovali i další badatelé, lze odmítnout jako zavádějící. Dochází tu k záměně za dnešní Slezské Pavlovice, které jsou jako léno olomouckých biskupů připomínány pod

³⁵ Zápis je evidentně úvodem reorganizovaných zemských knih a zápisů zemského soudu.

³⁶ České zemské desky, k jejichž zničení došlo během požáru Pražského hradu a Malé Strany v r. 1541, byly zdrojem informací např. Václava Hájka z Libočan, takže historikové mohou díky Hájkově kronice čerpat vědomosti o starších dobách (např. míry a váhy, které se užívaly v určitém období, pohřební procesí a okolnosti smrti králů a jiných panovníků atd.), byť je jeho kronika hlavně a především velkou epikou; je to vyprávění nejstarších českých dějin propletené s fikcí, protože tam, kde Hájek neměl k dispozici prameny, si prostě „vymýšlel“. Není to historie v dnešním smyslu (wie es egentlich gewesen ist – jak to bylo doopravdy), jak se domníval Gelasius Dobner a jiní osvícenští historikové, např. František Palacký (za upozornění na tuto souvislost děkuji Liboru Paverovi). Zemské desky krnovské (opavské a těšínské) jsou uloženy v Zemském archivu Opava. Staré zemské desky opavského a krnovského knížectví byly archivovány v Opavě slavnostně svěřeny do péče v r. 1933 a zabývali se jimi z různých hledisek především místní historikové (FUXOVÁ /red. 1993; ZUKAL /ed./ 1910: 17–24; MÜLLER et. al. 1991).

³⁷ O tomto učeném minoritovi pojednáváme v samostatné kapitole.

³⁸ Tomuto významnému dílu se podrobněji věnujeme v kapitole 1.2. „*Postilla evangelitská*“ Martina Filadelfa Zámrského.

názvem Německé Pavlovice (něm. Deutsch Paulowitz)³⁹ již r. 1267 (HOSÁK 1967: 350). K državě olomouckého biskupství patřil totiž osoblažský újezd a biskupův bratr Václav tam získal léno Jindřichov.

Pavlovský sehrál významnou úlohu v období moravské protireformace. Na Moravě se mohl opřít o své slezské příbuzné, bratry Petra a Ludvíka z Grodecké z Brodů, brněnské kanovníky, kteří pomáhali zřídit jezuitskou kolej v Brně. Stanislavův otec získal od svého příbuzného biskupa Jana Grodeckého lénem Německé Pavlovice a Studnici na Osoblažsku. Grodečtí pozvali v r. 1566 Stanislava na Moravu a pomohli mu získat kanovníctví v Brně a Olomouci. Na Moravě začal Pavlovský studovat u jezuitů, v r. 1567 byl olomouckým biskupem Vilémem Prusinovským z Víckova (biskup v letech 1565–1572) vysvěcen na kněze a r. 1569 se stal kanovníkem v Olomouci. v letech 1571–1574 pokračoval ve studiu filozofie a teologie na Collegiu Germanicu (německé jezuitské koleji) v Římě, papežském učení určeném pro střední Evropu. V Římě se stal oddaným stoupencem jezuitů a navázal styky s nejvyššími kruhy kurie a s papežem Řehořem XIII. (1572–1585). Byl v samém ohnisku obnovy katolicismu, počátku misií, oratoriánského hnutí mystické zbožnosti a na Moravu si přinesl nadšený zápal pro obnovu církve. Při volbě papeže byl kandidátem „španělské strany“ u dvora a nezklamal její naděje. Po návratu ze studií v Římě byl v r. 1575 proboštem v Brně a hodnost si podržel, i když se r. 1577 stal scholastikem při olomouckém chrámu. Olomouckým biskupem byl jednohlasně zvolen 10. 6. 1579, poté byl 10. 1. 1580 v olomouckém dómu vysvěcen vídeňským biskupem (DOHNAL 1993: 80; STIBOR 2005: 89).

Stanislav Pavlovský z Pavlovic⁴⁰ osvědčil jak v zemské, tak v církevní politice diplomatické nadání. Zúčastňoval se pravidelně sněmů i soudů a svým vynikajícím vzděláním i dokonalou znalostí jazyka a práva země si získal ve stavovské obci i ve veřejném životě značnou prestiž. Měl vyvinutý aristokratický smysl a usiloval o to, aby se olomoucké biskupství stalo opět titulárním knížectvím. Vybudoval skutečně knížecí dvůr a pokračoval v renesanční výstavbě biskupských sídel. Císař využíval jeho diplomatických schopností zejména při snaze získat polskou korunu pro habsburskou dynastii. Pavlovský často vystupoval jako císařův posel na sněmech, byl neustále v kontaktu s vlivnými úředníky dvora a snažil se, aby zemské úřady byly obsazeny osobami katolické víry. Spolu s katolickou stranou šlechty a preláty vytvořil politickou rovnováhu vůči převážně evangelickým stavům a mařil jejich pokusy o legalizaci evangelických vyznání na Moravě. Svou aktivitou zasahoval i na Osoblažsko.

Pavlovský byl také upřímný zemský patriot, pověřil polského šlechtice **Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle**⁴¹ (asi 1540 – 27. 12. 1614 ve Lvově) sepsáním historicko-genealogického díla *Zrcadlo slavného markrabství moravského* (1593), jež přeložil do češtiny Jan Vodička. Paprocký udržoval dobré přátelské vztahy s představiteli evangelické aristokracie. Paprocký je rovněž autorem dalších historických spisů, mj. *Štambuchu slezského* o erbech a rodech slezské šlechty, jež vydal v Brně v r. 1609. Tento v České koruně naturalizovaný Polák je jediným historikem, který zpracovával dějiny všech tří hlavních zemí České koruny. V r. 1602 vydal tiskem *Diadochus*, genealogicko-historické dílo o Českém království, pro něž získal také podporu císaře Rudolfa II. Toto dílo vytvořil již česky, ale jazykovou úpravu svěřil Rafaelu Soběhrdovi. Spisy Paprockého patří do intelektuálního

³⁹ Česky Německé Pavlovice (1517–1947), jen Pavlovice (1771); něm. Deutsch Pawlowitz (1389–1945), Teutsch Paulowitz (1676–1847), Deutsch Paulwitz (1798), lidově něm. Deutsche Paulerei; Paulowitz (1275 a 1318), Paulwicz (1316 a 1326), Teuto Pawlowitz, Teuto Pawlowitz (1630–1772); (TUREK 2004: 740).

⁴⁰ V rodných Pavlovicích pobýval po delší čas dvakrát (v l. 1580 a 1585), jeho poslední návštěva souvisela s posvěcením zdejšího kostela, kde se dodnes dochovala polychromovaná malba, zobrazující jeho znak, zprava přidržovaný knížetem těšínským Adamem Václavem, zleva biskupem Prusinovským (1596). Na pásce kolem oválné kartuše je nápis STANISLAVS PAWLOWSKY DEI GRATIA EPISCOPVS OLOMVCENSIS. (STIBOR 2005: 91)

⁴¹ Dnes Płock v Polsku (region „Mazovsko“ – Mazowsze).

prostředí rudolfínského manýrismu a jsou jeho literárním projevem. Byl také jedním z prvních hlasatelů česko-polských vztahů, založených na slovanském příbuzenství.⁴² Na sklonku života se vrátil do Polska, kde zemřel.

Náboženský zápas se za Pavlovského stále uskutečňoval legálními a kulturními formami. Rekatolizační úsilí Pavlovského se zaměřilo – po ztroskotání snah o synodální kontrolu moravského kněžstva biskupem – na panství katolických vrchností a na královská města. Biskup vyvíjel systematické úsilí, aby fary byly obsazeny v královských městech a na panstvích katolické šlechty katolickým kněžstvem. Po příkladu Vratislava z Pernštejna a Adama z Ditrichštejna mu někteří katoličtí páni svěřili prezentační a vizitační právo far na svých panstvích. V době episkopátu Stanislava Pavlovského dochází na Moravě také k obnově a zvelebení života klášterů. Pod ochranou Pavlovského se rozvíjela i olomoucká kolej. Bylo zde zřízeno gymnázium, kněžský alumnát a šlechtický konvikt (VÁLKA 1995; JAKUBEC 2003).

Josef Jireček v *Rukověti k dějinám literatury české do konce 18. věku* (1875) připomíná **Jana z Úvalna**, kanovníka v Olomouci, jenž v letech 1600–1605 působil jako farář v Mohelnici (JIREČEK 1875: 401).

Z Krnova pocházel **Petr Weykhard**, znalec i ošetřovatel koní. V r. 1617 sepsal pro Petra Mitrovského z Nemyše († 1656) jednu z prvních českých veterinárních publikací *Knihy koňských lékařství*.⁴³

2. Mikuláš z Kozlí a jeho dílo

Mezi nejdůležitější autory středověké literatury působící v krnovském regionu patří Mikuláš z Kozlí, který v Krnově prožil část svého plodného života. V r. 1421 se stal sakristiánem krnovského konventu minoritů.⁴⁴ Stalo se tak na sklonku března, jak se dovídáme z pozoruhodného rukopisu, obsahujícího mimo teologických, obecně náboženských a v malé míře i světských textů rovněž obsáhlou a ve své době ojedinělou sbírku písní. Část tohoto rukopisu sepsal Mikuláš zřejmě v Krnově, v době svého tamějšího pobytu.

Kodex učeného minority⁴⁵ Mikuláše z Kozlí patří k nejdůležitějším slovesným a hudebním památkám středověkého Slezska a má rovněž nezanedbatelný folkloristický význam. Pro literární historii, muzikologii a folkloristiku představuje památku, která přináší četné problémy, jež dodnes nejsou uspokojivě vyřešeny. Pokud jde například o provenienci díla Mikuláše z Kozlí, jež zčásti vznikalo v mnohonárodnostním Slezsku, naskytá se zde stále řada nezodpovězených otázek, o jejichž řešení usilovali čeští, polští i němečtí medievalisté. Dostatečně známou skutečností je to, že ve středověku ustupoval etnický původ autorů literárních děl do pozadí, neboť latinský jazyk tu představoval komunikační nástroj, jehož prostřednictvím autor oslovoval mnohonárodnostní publikum. Disciplína zkoumající

⁴² Osobností a dílem Paprockého se zabýval v knize *Bartoloměj Paprocki z Hlohol* (Praha 1946) a v přilehlých studiích jeden za našich největších polonistů Karel Krejčí; *Štambuchem slezským* opavský archivář Karel Müller (MÜLLER 2004); výběr z *Diadochu* připravil olomoucký badatel, medievalista Eduard Petrů (PETRŮ /ed./ 1982).

⁴³ Rukopis se nachází ve sbírce hrabat Mitrovských (IV. 912). Viz *Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften in Wien*, sv. 2., Wien 1876, s. 317.

⁴⁴ Z provinciálů krnovského konventu minoritů jmenujeme Svatomíra Carnov, jenž zde působil v letech 1384–1408, zemřel 6. 5. 1428, Mikuláše Carnov, 1443–1464, zemř. 28. 2. 1468, a Ondřeje Carnov, 1464–1470.

⁴⁵ Příslušník řádu menších bratří (lat. Ordo Fratrum Minorum, OFM, jehož členové jsou nazýváni františkáni); žebrový mnišský řád založený svatým Františkem z Assisi v r. 1209. Řád se dělí na tři větve: OFMConv – konventuálové (minorité), OFM – observanté a OFMCap – kapucíni). K rozdělení řádu došlo kvůli odkazu sv. Františka – chudobě, nepřijímání privilegií, preferování pousteven oproti městům, vzdělávání bratrů. Členové řádu se soustřeďují především na kazatelskou a misijní činnost. Charakteristickým oblečením je hnědá kutna převázaná v pase bílým provazem, na kterém jsou tři uzly symbolizující a mnichům připomínající tři pravidla řádu: chudobu, poslušnost a čistotu.

středověké kodexy (kodikologie) bývá chápána jako věda převážně medievalistická, avšak neobejde se bez interdisciplinárního přístupu, v němž se při týmové práci spolu setkají různé společenskovední obory, zejména literární historie všech směrů, historická jazykověda, etnografie, dějiny umění atd.

Již dříve jsme se přidali k hlasům literárních historiků, kteří poukazovali a poukazují na potřebu mezioborového bádání v oblasti barokních literárních památek, a tento požadavek můžeme vztáhnout i na literární památky vrcholného středověku (MARTINEK 1995: 183–188). V centru naší pozornosti by měl stát vzájemný vztah mezi dvěma znakovými systémy – verbálním a hudebním –, úžeji například vztah slova a hudby ve vokálních skladbách, problematika autorské atribuce, popřípadě datace děl, kdy by bylo jistě možné podepřít důkladné analýzy hudebního materiálu průvodními historickými, paleografickými, jazykovými a jinými zjištěními.

V budoucnu bude zřejmě nezbytné, aby se poměrně rozsáhlý Mikulášův kodex, uložený dnes ve Vratislavi, studoval především z české strany *ad fontes*. Mnozí badatelé vycházeli z opisů, přičemž se stávalo, že literární historikové a muzikologové pracovali s různými opisy jedné a téže pro nás důležité skladby z Mikulášova kodexu; v případě Mikulášem zapsané písně *Chci já na pannu žalovat* muzikologové (BERKOVEC 1971: 13) vycházeli z přepisu písně Zdeňkem Nejedlým, který ji znal od Wilhelma Wattenbacha a pro své *Počátky husitského zpěvu* se ji pokusil znovu přečíst ze zamazaného Mikulášova rukopisu nezávisle na Wattenbachovi a Fejfalíkovi (NEJEDLÝ 1907: 240–242). Ve srovnání s tím literární historikové – s výjimkou Václava Černého, který se ve *Staročeské milostné lyrice* ještě odvolával na transkripci Nejedlého (ČERNÝ 1948: 172) – vycházeli od r. 1935 vesměs ze čtení písně uveřejněné Romanem Jakobsonem ve studii *Slezsko–polská cantilena inhonesta ze začátku XV. století* (JAKOBSON 1934–1935: 56–84).

Z toho vyplývá i nejistota badatelů při označování díla Mikuláše z Kozlí. Nacházíme různá synonymní označení „rukopisný kodex“, „rukopis“, „rukopisný sborník“, „zápisník“, „manuál“ nebo „manuálík“ atd. Je přitom příznačné, že rozměry a celkový obsah rukopisného kodexu donedávna uváděli ve svých pracích pouze ti polští a čeští literární historikové, kteří se s „vratislavským rukopisem“ seznámili na vlastní oči.

2.1. K obsahu kodexu Mikuláše z Kozlí

Rukopisný kodex Mikuláše z Kozlí je uložen v rukopisném oddělení knihovny Vratislavské univerzity (ulice K. Szajnochy, č. 10).⁴⁶ Kodex pod signaturou I.Q. 466 obsahuje 151 listů a je datován léty 1414–1423. Napsán byl na ručním papíře formátu *in quarto* velikosti 21,5 x 15,5 cm, sešitý a uložený je ve dvou deskách potažených bílou hladkou kůží bez ozdob a sepnutý koženou sponou. Władysław Nehring udává, že v katalozích manuskriptů je kodex uváděn jako *Varia collectanea theologica* (NEHRING 1893: 524). Mikuláš do něj zapsal množství glos a textů v národních jazycích českém, německém a polském, není tedy výlučně latinský.

Celek kodexu obsahuje:

Folium 1. Poznámky týkající se autora kodexu ...fratri Nicolao dicto C, praedicatori Bohemorum in C..., ...frater Swathomirus per provinciam et Bohemiae at Poloniae minister..., datum 1416...

Fol. 4. Slezsko–polská cantilena inhonesta *Chczy ia na pannu zalowacz...* zatřená inkoustem.

Fol. 4v–9 Německo–latinský slovník.

Fol. 10 Latinsko–německá slovíčka.

⁴⁶ Tam ho autor této knihy měl možnost studovat a pořídit si jeho kopii v době své stáže na Filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie (únor–květen 1996).

Fol. 11 Hebrejská abeceda.

Fol. 12r–13r latinské písně a noty.

Fol. 22r–23v německý zpovědní formulář.

Fol. 23v fragmenty latinských fyziologů.

Fol. 24–28 latinské písně a noty.

Fol. 28v–34 české a latinské písně: fol. 28v *Satirická píseň: Szewczyt gsu zufaly...*; fol. 29v *Zdrawa Kralewno slawnosty...*; fol. 30 *De nativitate Domini; Stalat sie gyst wyecz dywna...*; fol. 32 *De resurrectione Domini; Den skrzyssenye Jesu Chrysta...*

Fol. 36 *In die cineris introitus*; fol. 39v ukončení: *post terrena super celestia*.

Fol. 40–57 Německé a latinské modlitby a písně. Od fol. 43v německé glosy k latinským slovíčkám ze čtyř evangelií.

Fol. 57v–83 *Scintillarius*.

Fol. 85–92 Německé modlitby, podmínky zpovědi, *Salve Regina* atd.

Fol. 94 *Salve Regina* česky.

Fol. 97–136 Příběhy ze čtyř evangelií německy.

Fol. 143v *Koleda Narodil sye Emanuel...*

Fol. 144–147 latinský hudební výklad.

Fol. 150v poznámka o autorovi kodexu Mikuláši z Kozlí.

Fol. 151v *Ojczy nasz, wierze w Boga* polsky (s českým vlivem).

2.2 Mikuláš z Kozlí na Krnovsku

Se jménem minority Mikuláše z Kozlí bývá také spojováno město Krnov. Nabízí se otázka, zda můžeme autora středověkého latinského spisu chápat jako autora regionálního. Josef Hrabák ve studii *O regionalitě české literatury v době předhusitské* hovoří o krajové rozrůzněnosti středověké literatury, na niž poukazují dialektismy některých památek (HRABÁK 1962: 71–82). K tomuto problému se později v souvislosti s dílem Mikuláše z Kozlí ještě vrátíme.

Snad od počátku založení krnovského konventu minoritů, k němuž došlo koncem 13. století,⁴⁷ byla v něm systematicky budována knihovna obsahující množství cenných knih, která je nyní umístěna mimo Krnov a ve svém základu rozrušená. Uspořádání krnovského konventního archivu provedl r. 1829 konventuál P. Osvald Dočkal ještě v prostorách konventu a dále se jím zabývali archiváři Eustach Bittner, Jiří Kynčil, Miroslav Boháček a František Čada, částečně Josef Svátek.⁴⁸ Stavebnímu vývoji konventu věnoval pozornost nejnověji Dalibor Prix, jenž se o Mikuláši také zmiňuje (PRIX 1993: 99). Konventní archiv, uložený od r. 1950 v Zemském archivu v Opavě, který ve středověku nepochybně obsahoval četné písemnosti, jež by dnes objasnily mnohou otázku týkající se dějin Krnova, se nezachoval v úplnosti: jeho spisový materiál začíná r. 1533, nejstarší listina pochází z r. 1649 a časově první úřední rukopisná kniha je z r. 1652.⁴⁹

⁴⁷ Minorité přišli do Krnova v r. 1273, kostel Nanebevzetí Panny Marie byl postaven na počátku 14. století.

⁴⁸ O čtrnácti vzácných tiscích z 2. poloviny 15. století a z počátku 16. století, které byly součástí minoritské knihovny v Krnově, srov. stať Eustacha Bittnera *Prvotisky ve sbírkách Městského muzea v Krnově, Časopis Slezského muzea, Série B – vědy historické*, Opava 1964, s. 184–187. O přestěhování knihovny do Opavy v r. 1950 srov. stať Jiřího Kynčila (KYNČIL 1950: 565–566), srov. též studii Miroslava Boháčka a Františka Čady, (BOHÁČEK – ČADA 1955: 70–71), v níž je uveden rukopis z 18. století a dva seznamy knihovny konventu z 19. století. Korektury této studie (k rkp. 31 a 71) uvádí ve své recenzi Josef Svátek (SVÁTEK 1956: 145–147).

⁴⁹ Srov. Inventář archivního fondu Minorité v Krnově 1533–1941 v Zemském archivu v Opavě. Archivní materiál o konventu v Krnově a o stavbě kostela na Cvilíně obsahuje též literární pozůstalost Jana Spatziera (Spatzierova sbírka k dějinám Krnova) v Zemském archivu v Opavě. Srov. *Sborník Státního oblastního archivu v Opavě 1945–1968*, Opava 1969, s. 155–156, fondy Provincie minoritského řádu v Opavě (1356) 1621–1914 (č. 19), Minorité v Krnově 1533–1941 (č. 20) a Minorité v Opavě 1669–1913 (č. 21). Všechny tři fondy v r. 1957 uspořádal, inventáře zpracoval a jejich úvody napsal Josef Svátek, tehdy hlavní archivní pracovník.

2.3 K biografii Mikuláše z Kozlí

Mikuláš z Kozlí se narodil v Kozlí (dnes Kožle na území Polska), o čemž čtenáře sám informuje [na foliantu 9r]: de Cosil de Cosla (v latinských zápisech zní jeho jméno: Nicolaus dictus Cosel, per manus Nicolay de Cosil, per manus fratris Nicolay de Cosla) a z toho bylo později vytvořeno jeho vlastní jméno Mikuláš z Kozlí (polsky Mikołaj z Koźła, německy Nikolaus von Koßel). O jeho mládí nemáme žádných zpráv a jeho přibližný rok narození (1390) byl vydedukován z informací týkajících se pozdějších let života. (FALLERSLEBEN 1829: 20)⁵⁰ Jako mnich se dostal (patrně počátkem r. 1414 v Horním Hlohově) do ostrého konfliktu s kustodem, což bylo nejspíše příčinou jeho odchodu na Moravu. V důsledku urovnání konfliktu, který mu dlouho zůstal v paměti, vybavil ho kvardián šaty a snad i zápisníkem. Na tuto okolnost Mikuláš vzpomínal ještě za dva roky poté na listu [fol. 1r] napsaném v Olomouci, kde pozdravoval duchovní otce v konventu v Horním Hlohově (pol. Głogówek, něm. Oberglogau). Se zvláštní vděčností pozdravoval prvního lektora (principiála) a vyjmenoval také dva domicily (tak se nazývali novicové pocházející ze šlechtických nebo patricijských domů), kdežto kustoda nazývá „proklatým“, jelikož pouze jeho viní ze svého odchodu. V r. 1414 před svátkem Petra a Pavla přijali Mikuláše z Kozlí do minoritského kláštera v Čáslavi, kde se také na sv. Ludvíka uskutečnila provinciální kapitula.⁵¹

Svůj zápisník si Mikuláš začal vést r. 1416 a na první stránce si poznamenal, že mu frater Svathomirus per provinciam Bohemiae et Poloniae minister dovolil navštěvovat klarisky v Čáslavi [fol. 1r]. Fr. Svatomír z Krnova řídil rozsáhlou provincii v letech 1412–1428.⁵² Od něho dostal Mikuláš, tehdy kazatel v Horním Hlohově, souhlas vstupovat do hovoren v konventech klarisek (ty byly všude vedeny minority) a tam jednat se sestrami.⁵³

Před tím, než se Mikuláš z Kozlí dostal do Krnova, byl činný v Olomouci (šlo nejspíš o konvent u sv. Františka v Olomouci).⁵⁴ Pro usnadnění misijních cest mu jeden z představených konventu v Olomouci určuje peněžní částku z prodeje klášterního sukna na

Archiválie krnovského konventu mají šestnáct, osmdesát osm knih, třicet jedna kartonů spisovaného materiálu a osm plánů, jejich inventář dvacet dva stran textu.

⁵⁰ Dále srov. heslo „Kožle“, jehož autorem je Zbigniew Zielenka, který s odvoláním na Mikuláše Henneliuse jako původní jméno Mikuláše z Kozlí uvádí Jan Chrysostom Nieborok (s otazníkem) a data jeho narození a úmrtí stanovuje na léta 1385–1431/32 (ZIELONKA 1994: 137).

⁵¹ Na horním okraji listu 150v rukopisu Mikuláše z Kozlí nalézáme informaci o vstupu Mikuláše do řádu a o jeho funkci v Krnově: „Anno Domini MCCCCXIIIJ erat celebratum capitulum provinciale in die sancti Ludovici, quo anno intravi Czaslavia ordinem ante festum apostolorum Petri et Pauli et anno MCCCCXXJ factum sum sacristianus in Krnovia post festum pasche.“ („Léta Páně 1414 byla slavena provinciální kapitula v den sv. Ludvíka, kteréhožto roku jsem vstoupil v Čáslavi do řádu před svátkem apoštolů Petra a Pavla a roku 1421 jsem se stal sakristiánem v Krnově po Velikonocích.“) K tomu je třeba podotknout, že svátek minority sv. Ludvíka Tolosánského se slavil 19. srpna a svátek sv. Petra a Pavla připadá na 29. června, v r. 1421 připadal Hod Boží velikonoční na 23. března. Hoffman von Fallersleben se pokusil o výklad místního jména Krnovia, jež vysvětlil nikoliv jako Krnov, ale jako Kröben, dnes Krobica, leszczyňské vojvodství v Poznaňsku (FALLERSLEBEN 1829: 741).

⁵² Srov. historické přehledy řádových představených, připojené k ročenkám česko-moravsko-slezské minoritské provincie *Album Fratrum almae provinciae Bohemo – Moravo – Silesticiae Ordinis Minorum S. Francisci Conventualium* (Krnov 1868).

⁵³ Tuto důležitou výsadu si Mikuláš přepsal doslovně na fol. 1r, v jehož intitulaci se píše: „...Fr. Nicolao, dicto de C(osla), predicatori Bohemorum in G(logov)...“ („...Fr. Mikuláši, řečenému z Kozlí, českému kazateli v Hlohově...“). Josef Svátek se domnívá, že vydání takového privilegia bylo jistě vyvoláno okolnostmi, jež byly v nějaké souvislosti s klášterem klarisek v Horním Hlohově, založeným po r. 1305 (SVÁTEK 1990: 242).

⁵⁴ Vyplyvá to z jeho poznámky na foliantu 9r: „Explici glossarius de diversis vocabulis per manus Fratris Nicolai de Cosla, finitus in Olomucz in carnisprivio“ („Končí se slovník o různých slovech rukama Bratra Mikuláše z Kozlí, dokončený v Olomouci o masopustě.“ Patrně na masopust r. 1417, neboť další datované záznamy se vztahují právě na tento rok – fol. 35v, 43v–48r, 57r–83v.)

koupi koně [fol. 1v]. Manuály o značném počtu listů a v pevné vazbě vybavovaly kláštery své bratry vypravující se na delší misijně-kazatelské cesty. Protože v 15. století byl papír dovážěn až z Itálie a stále o vysoké ceně, taková rukopisná kniha po svém zaplnění měla být vrácena, aby jí mohli využívat všichni bratři v konventu. Tímto způsobem se též obohacovaly fondy klášterních knihoven. Navíc zakladatel řádu františkánů se stavěl proti soukromému vlastnictví knih bratry. Podobný obsah mělo nařízení papeže Řehoře IX. (pontifikát v letech 1227–1241) v dekretch z r. 1230, v kterém uvedl: „Všechny knihy včetně knih soukromých představují majetek kláštera a bratři je mohou pouze užívat.“ (FELDER 1904: 80).⁵⁵ Tato nařízení nebyla úplně dodržována, protože každý z cestujících bratrů přes svou chudobu měl vždy s sebou knížku, která v těch časech představovala značnou cenu.⁵⁶

Po dobu sedmnácti let misijních cest si Mikuláš pečlivě vedl svůj zápisník, při čemž v něm vyjmenovává města jako Čáslav, Olomouc, Krumlov, Krnov, Praha, Horní Hlohov (Głogówek), Opolí, Kozlí, Krakov a Starý Sad (Stary Sącz). V Krnově působil od r. 1421, než byl přeložen ještě před r. 1428 do Horního Hlohova, jak se dozvídáme z jeho vlastnoručního záznamu na jednom z listů rukopisu. V Horním Hlohově řídil tamní konvent jako kvardián.⁵⁷ Mikulášovy záznamy končí r. 1423. Klášter v Horním Hlohově vyhořel v r. 1426. Mniši se přestěhovali do kláštera v Bytomi a r. 1431 založili vlastní klášter v Kozlí. Není tedy jasné, zda se do svého domova vracel také Mikuláš se svým manuálem (jak připouští Józef Majchrzak⁵⁸), anebo rukopis opustil Krnov až po smrti svého autora. Mieczysław Walter se domníval, aniž svůj názor něčím doložil, že kodex Mikuláše z Kozlí se později dostal do kláštera minoritů ve Vratislavi,⁵⁹ odkud byl po zrušení klášterů ve Slezsku r. 1810 přenesen do univerzitní knihovny ve stejném městě (WALTER 1949: 18–19).

Mikuláše bezpochyby zajímal život v provincii, zaznamenal si například, že 28. září 1417 se konala provinciální kapitula v Opolí,⁶⁰ popisuje s tím spojené podrobnosti o ukončení traktátu *Scintillarius* [fol. 57v–83r], a že téže noci vyhořelo Kozlí, starobylé slezské město při vtoku Klodavy do Odry, jeho pravděpodobné rodiště (WALTER 1949: 18–19). Jako horlivý minorita vyjádřil v listu kustodovi své pohoršení nad skandálem v krakovském konventu klarisek. Tam se prý po dobu svátku zvaného „obláčka“ řeholnice hlučně bavily spolu s řeholníky do pozdních nočních hodin. To vyvolalo všeobecné pobouření, takže starosta v doprovodu biskupa a ozbrojené městské stráže vyrazil bránu klášteru. Z té doby (z r. 1417) pochází rovněž poznámka, v níž Mikuláš upozorňuje biskupa na zhoršené vztahy panující v konventu v Horním Hlohově, když z důvodu opilosti tam došlo málem k podpálení kláštera [fol. 3r]. Nejen tyto, ale i jiné Mikulášovy poznámky o soudobém vývoji česko-polské minoritské provincie jsou nepochybně cenným pramenem pro kulturní dějiny Slezska.

⁵⁵ Není-li uvedeno jinak, všechny překlady z polštiny do češtiny provedl autor této práce.

⁵⁶ Srov. *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, sv. 28, Ex Mathei Parisiensis Cronics maioribus. Hannover 1888, s. 379.

⁵⁷ O tom si udělal záznam na fol. 57r: „...ego Fr. M., pronunc gardianus Glogovie“ (...já Fr. M., nyní kvardián v Hlohově). Šlo o konvent u sv. Františka.

⁵⁸ „Po kilkunastoletnich peregrynacjach misyjnych na Morawach Mikołaj z Koźla powrócił w 1431 r. do rodzinnego Koźla, gdzie osiadł na stałe, i tam, jak można przypuszczać, zdeponował swój rękopis.“ („Po mnohaletých misijních cestách po Moravě se Mikuláš z Kozlí vrátil r. 1431 do rodného Kozlí, kde zůstal trvale a kde, jak se domníváme, uložil svůj rukopis“; MAJCHRZAK 1978: 20).

⁵⁹ Byl založen již v r. 1236.

⁶⁰ Provinciální kapitula byla zřejmě konána v konventě u Panny Marie Nanebevzaté v Opolí (dříve i nyní Opole, též něm. Oppeln). Kozlí (nyní Koźle, dříve Kosel, Cosel) s konventem u sv. Barbory (založeným v r. 1431). Záznam zní: „Explicit scintillarius per manus fratris Nicolay de Cosil Anno domini MCCCXVII finitus est. Et eodem anno fuit capitulum provinciale celebratum in Opol in die sancti Wenczeslay. Et eadem noctis combusta est Civitas supradicta Cosil“ („Scintillarius byl dokončen rukou bratra Mikuláše z Kozlí léta Páně 1417. A téhož roku byla slavena provinciální kapitula v Opolí na den svatého Václava. A téže noci bylo vypáleno výše řečené město Kozlí“).

Z toho, že vedle českých modliteb, duchovních písní a glos nalezneme v kodexu Mikuláše z Kozlí také obdobné německé zápisy, nesmí se usuzovat na jeho „německou národnost“ – osobní záznamy Mikulášovy jsou vesměs psány latinsky. Ještě na začátku 20. století přes trvalou pruskou germanizační politiku mělo město Kozlí 63 % polského obyvatelstva a celý Kozelský okres 81 % (DUDZIŃSKI 1919: Tab. I, III). Z etnického zřetele mohl být Mikuláš nejspíše polského původu. Přitom je třeba vzít v úvahu i skutečnost, že 15. století představovalo dobu tzv. předstatistickou, což otázku zjištění národnosti Mikuláše z Kozlí dále komplikuje. Pro jeho slovanství však mluví i Mikulášova pozdější funkce „praedicator Bohemorum“, což znamená, že kázal v řeči slovanské, nikoli německé.

Sestavit tedy ucelenou biografii Mikulášovu patrně nebude vůbec možné, neboť se nám o něm nedochovaly jiné spolehlivé prameny než jeho zápisník.

2.4 K vývoji bádání kodexu Mikuláše z Kozlí

Rukopis Mikuláše z Kozlí objevil r. 1827 v Univerzitní knihovně ve Vratislavi její kustod Hoffman von Fallersleben při shromažďování materiálu ke svým dějinám starého německého církevního zpěvu. V prosinci 1829 otiskl v časopise *Monatschrift von und für Schlesien*, jehož byl zakladatelem a redaktorem (ve Vratislavi však vyšel jen jeden ročník 1829), svou stať Mikuláš z Kozlí, český a německý básník z r. 1417 (FALLERSLEBEN 1829: 738–751). Pravděpodobně to byl on, kdo průběžně napsal na stránku rukopisu foliace 1–151 a nezohlednil dřívější úbytky rukopisu. Informaci o rukopisu poslal v r. 1827 Václavu Hankovi do Prahy. Komunikát o tom publikoval ve zmíněném časopise. Součástí stati bylo také zveřejnění čtyř českých náboženských písní z Mikulášova rukopisu spolu s německým překladem pořízeným profesorem fyziologie na Vratislavské univerzitě Janem Evangelistou Purkyně: *Zdráva, králevno slavnosti, Stalať se jest věc divná, Den skříšení Jezu Krista a Narodil se Emanuel* (FALLERSLEBEN 1829: 742–749). Dále vyjmenovává důležitější položky tohoto pramene, přičemž především zdůrazňuje zápisy v německém jazyce. Informace pro Václava Hanku byla odplatou za dřívější zpřístupnění pramenů německé literatury nalezené v knihovních sbírkách Prahy, které Hoffmannovi von Fallersleben měly posloužit k přípravě práce na knize *Geschichte des deutschen Kirchenliedes bis auf Luthers Zeit*, v níž se opět zmiňuje o Mikuláši z Kozlí.⁶¹ Z hlediska polského kontextu badatel Józef Majchrzak podtrhuje fakt, že von Fallerslebenův popis kodexu není úplný, protože opomíjí některé zvláštnosti týkající se polských aspektů. Například když si nevšímá zápisu „polské žakovské písně“ (zde má na mysli inhonestní píseň *Chczy ia na pannu zalowacz*) a když obecné modlitby počítá k českým pramenům. V péči o dobro věrných duší a obranu polského jazyka vratislavský synod v r. 1248 a lenczycký synod v r. 1285 přikázaly kněžím o nedělích a svátcích vysvětlovat a odříkávat při velké mši *Wierze w Boga, Ojczy nasz a Zdrowas Maria* v polštině. Potvrdil to ještě první vratislavský tiskař Kasper Elyan v r. 1475, který je otiskl ve *Statuta synodalia Conradi episcopi Vratislaviensis* jako oficiálně doporučený vzor správného textu pro polské obyvatelstvo ve Slezsku (MAJCHRZAK 1978: 21).⁶²

Jan Evangelista Purkyně, který pro Hoffmanna přeložil do němčiny rovněž některé české glosy rukopisu, poslal Václavu Hankovi (tehdejšímu knihovníkovi Muzea království Českého – dnešního Národního muzea) svůj přepis textu posměšné protihusitské české písně

⁶¹ Kniha vyšla ve Vratislavi v r. 1832 a dočkala se několika reedic (3. vydání pochází z r. 1861). O Mikuláši z Kozlí viz 1. vyd., s. 101–104, 145. Doklad o revanši V. Hankovi obsahuje citovaná von Fallerslebenova stať, ve zprávě uvádí: „Diese Papierhanschrift von 151 Blättern in 4°, zum Theil flüchtig und nicht sonderlich fleissig geschrieben, war früher ein Handbuch des Nicolaus von Koßel, ein sogenannten Rapiarius, worin ihr Besitzer sich allerlei ihm merkwürdige Dinge zusammentrug; der Inhalt ist wirklich sehr gemischt.“

⁶² Józef Majchrzak se přitom odvolává na publikaci Heleny Szwejkowské, *Książka drukowana XV–XVIII wieku, Zarys historyczny*, Wrocław 1975, s. 50. Jediný kompletní exemplář Statutů zachovaný v Polsku se nachází v Univerzitní knihovně ve Vratislavi pod sign. XV, Q. 400, druhý vlastní knihovna Univerzity Karlovy v Praze.

o bydzovských ševcích a zároveň ho informoval o ostatním slovanském obsahu Mikulášova manuálu.⁶³ Hanka přednášel o Mikulášově rukopisu na schůzi filologické sekce Královské české společnosti nauk 19. 7. 1858. Václav Nebeský téhož roku uvedl v Časopise Musea království Českého píseň o bydzovských ševcích jako zásadně důležitý pramen k dějinám minoritského konventu v Novém Bydžově v Čechách, mající význam také pro poznání údobí před husitskou revolucí; spolu s tím poskytl stručné údaje o tom, co je ještě ve vřatislavském rukopise zajímavého pro českou literaturu (NEBESKÝ 1858: 392–394). Edice textu však nebyla provedena přesně a jsou v ní některé omyly vzhledem k originálu [fol. 28v–29]. Na tyto nepřesnosti upozornil r. 1862 literární historik Julius Feifalik (Fejfalík), zaměstnanec Dvorní knihovny ve Vídni, který píseň o bydzovských ševcích vydal znovu podle přepisu z originálu, jež pro něho pořídil vřatislavský archivář, známý historik a paleograf Wilhelm Wattenbach spolu s přepisy několika latinských písní (FEIFALIK 1862: 281–344). Wattenbach se pokusil i o přepis písně *Chczy ia na pannu zalowacz*, která je v rukopise polita inkoustem, ale nebyl s to ji celou rozluštit. Teprve polskému slavistovi, profesorovi vřatislavské univerzity Władysławu Nehringovi se skutečně podařilo přechíst celou píseň. Mikulášovým rukopisem se zabýval několik let a uveřejnil ji ve studii *Die cechischen Eintragungen in einer Breslauer Handschrift* z r. 1893 spolu se čtyřmi modlitbami, které před tím nebyly vydány, a doplňky a opravami k textům otištěným Hoffmannem a Fejfalíkem (NEHRING 1893: 524–528). Obě dvě skladby se pak dostávají do různých sfér zájmů badatelů, proto je budeme sledovat samostatně.

2.5 Píseň o bydzovských ševcích

Zdeněk Nejedlý se písní o bydzovských ševcích zabýval (kromě *Dějin předhusitského zpěvu*) především ve svých *Dějinách husitského zpěvu*, mylně se zde domnívá, že Mikuláš utekl před husity z Čáslavi do Vřatislavi (NEJEDLÝ 1907). Ve skutečnosti šlo o přeložení z jednoho konventu do druhého, jak bylo běžné po celou dobu trvání minoritského řádu od 13. do 20. století. Jan Vilikovský v knize *Písemnictví českého středověku* řadí významem Mikulášův kodex po bok rukopisu vyšebrodského. V kodexu se znovu vyskytuje řada písní poprvé zaznamenaných ve vyšebrodském kancionálu (vánoční 16, 45, *Dies est laetitiae*, svatodušní 141, k Maří Magdaleně 81 a mariánské 1, 4, 50, 58) a přibývá několik nových, jež sice nemění nijak obraz vývoje duchovní lyriky v Čechách, ale doplňují jej po stránce tematické. Vedle dvojveršových (*Ascendit Christus hodie* [151], *In laudem matris*, *Spiritus misit hodie* a *Zachareus arboris*), které svědčí o životnosti staršího typu, jsou pozoruhodné zejména čtyři písně o sv. Kateřině, *Katharinae solemnia* (98), *Ex stirpe paganorum*, *Melos promat hilariter* a *Nunc festum celebremus* (39); začátek této poslední písně, konkrétně první tři verše, byl zapsán již také v rukopise vyšebrodském. Rozšíření kultu sv. Kateřiny v Čechách od doby Karla IV. je obecně známo, takže by nebylo divu, kdyby mezi písňovými skladbami, z nichž aspoň některé pocházejí ze 14. století, některá nebyla věnována právě jí (VILIKOVSKÝ 1948: 70). Práci Nejedlého o dějinách husitského zpěvu Jan Vilikovský vytknul z historického hlediska (vyjme-li hudební rozbory, v nichž Nejedlý odvedl vynikající práci) to, že zanedbává vlastní liturgické skladby (hymny, sekvence atd.), sveden patrně mylným předpokladem, že se u nás v tomto oboru neobjevilo nic pozoruhodného. Nejedlý nepřihlíží dostatečně k celoevropskému vývoji a posuzuje proto nesprávně některé aspekty hudebního vývoje v Čechách. Snaží se přičíst co největší zásluhu o rozvoj nového

⁶³ Hanka v dopise z 4. 5. 1829 žádá Purkyně, aby mu přepsal Věřím v Boha, Otčenáš a Zdrávas z Mikulášova rukopisu, v dopise z 4. 4. 1830 děkuje za sdělení, že se v něm nachází píseň o bydzovských ševcích a objasňuje, že v rukopise zmíněná Krnowia je Krnovia, tj. Krnov. Žádá o přepis písně Chci já na pannu žalovat, „byť by i hýřivá byla“ (Dopisy Václava Hanky J. E. Purkyněvi, *Slovanský sborník*. Red. Edvard Jelínek. Praha: J. Otto, 1886, s. 474).

typu duchovní písně tzv. pokrokové straně a husitství, čímž je někdy sváděn k zcela pochybeným výkladům (VILIKOVSKÝ 1948: 48).

Mikulášovy písně o bydžovských ševcích, kterým se nepodařilo obsadit bydžovský minoritský klášter, si povšiml historik města Nového Bydžova Josef Kašpar, autor několika podrobných pojednání o církevních dějinách Nového Bydžova, vydaných ve čtyřech svazcích výroční zprávy novobydžovského reálného gymnázia v letech 1900–1903. V první části práce „Paměti o věcech duchovních v král. věnném městě Novém Bydžově n. C. od dob nejstarších“ otiskl tuto píseň podle edice Václava Hanky a Václava Nebeského (KAŠPAR 1900: 3–34). V r. 1952 se písní jako básní neznámého katolického básníka stručně zabýval historik Josef Macek v knize *Tábor v husitském revolučním hnutí* (MACEK 1952: 215–216). Dále o této skladbě, jejíž děj bývá kladen do r. 1412, psal Věroslav Myška v článku *Píseň o útoku ševců na klášter v Novém Bydžově* (V. MYŠKA 1958: 415–418). Josef Svátek se touto písní podrobně zabýval ve stati *Mikuláš z Kozlí a jeho vědecké dílo*, kde ji přepsal z originálu, v úplnosti otiskl, komentoval ji z historického hlediska a věnoval pozornost též samotnému konventu v Novém Bydžově (SVÁTEK 1990: 235–253). Tamní řeholní dům zanikl i se svým kostelem pravděpodobně po požáru města 15. 6. 1420 (FRIND 1872: 296) nebo po zničení husitským vojskem r. 1421. O přepadení novobydžovského konventu slyšel Mikuláš z Kozlí vyprávět ostatní členy řádu, jistě přímé svědky události, s nimiž se sešel nebo se kterými dokonce působil buď v Čáslavi, nebo Olomouci či Krnově. Není pravděpodobné, že by kdy působil v novobydžovském řeholním domě. (Zda byl Mikuláš také autorem písně o bydžovských ševcích, a nikoli pouze jejím zapisovatelem, bylo by třeba důkladně prozkoumat.⁶⁴) Josef Svátek si ovšem nevšímá literární a hudební stránky písně, která patří do skupiny husitských písní, které byly zbraní ve sporu dvou táborů: katolického a husitského. Ty jsou charakterizovány pětiveršovou strofickou stavbou, rytmičkou a veršovou různorodostí; nejčastěji byly zpívány na jednu oběhovou melodii.

Mikulášův vztah k husitům rozhodně nebyl kladný. Prohlašoval, že „Machmet paganos in fide fecit prophanos, Talmuth Judeos, sed Hus infecit Bohemos“ („Mohamed učinil špatnými pohany ve víře, Talmud Židy, ale Hus nakazil Čechy“) [fol. 1v] a věnoval pozornost i takovým údajům, jako například upálení mistra Jana Husa v Kostnici⁶⁵, v modlitbě se přimlouval za krále Václava IV. a jeho bratra Zikmunda⁶⁶. Také Mikulášem zapsaná česko-latinská skladba *Contra Wiclefistas* („Proti Wiclefistům“) končící prosbou „ne Hus virus wippere inter corda nostra“ („aby Hus nevnesl hadí jed do našich srdcí“) [fol. 35r] je zajímavá z hlediska poznání doby, která těsně předcházela vypuknutí husitské revoluce.

Jinou protihusitskou písní *Omnes attendite* z kodexu Mikuláše z Kozlí se zabývali Jana Nechutová a Jaroslav Mezník (NECHUTOVÁ – MEZNÍK 1990: 238–248), ale pro

⁶⁴ Václav Hanka se například domníval, že Mikuláš nebyl autorem písní z rukopisu, ale do svého rukopisu je pouze zaznamenal: „(...) nejsem toho mínění, že on ty české písně skládal: držel bych je za starší, jež on do manualu svého s proměnou forem řeči přijal“ (Dopisy, op. cit., s. 474).

⁶⁵ „Eodem anno MCCCCXV in octava Petri apostoli combustus est Magister Johannes Hus in Constancia. Indie vero Petri cremati sunt duo in Olomucz, qui eundem magistrum dixerunt hominem sanctum et iustum (esse). Anno vero Domini millesimo CCCXCIX combustus est quidem sequester predicti Magistri Hus sabbato in die sanctarum undecim milium virginum“ [fol. 10r] („Téhož roku 1415 v oktávě sv. Petra apoštola byl upálen mistr Jan Hus v Kostnici. Ale v den sv. Petra byli upáleni dva v Olomouci, kteří onoho mistra prohlásili za člověka svatého a spravedlivého. A léta Páně 1419 byl pak upálen prostředník výše řečeného mistra Husa v sobotu v den jedenácti tisíc svatých panen“). Jde o 6. července – oktáv sv. apoštolů Petra a Pavla, 29. června – svátek sv. apoštolů Petra a Pavla a 21. října – svátek 11 tisíc panen neboli svátek sv. Voršily a družek. (Překlady z latiny v této kapitole provedl Artur Sommer.)

⁶⁶ „Auch helf mir bitten vor unsir hern könig von Behmen und vor könig Sigmunt, seinen brudir“ (fol. 90v) („Také mně pomozte se modlit za našeho pana krále Čech a za krále Zikmunda, jeho bratra“).

regionální literaturu Krnovska tato jinak velmi důležitá studie o protihusitském písemnictví⁶⁷ v Čechách v 15. století a dochovaná v zápisníku slezského minority nemá větší význam.

2.6 Chci já na pannu žalovat

První zmínka v českém tisku o Žalobě na pannu, jak Roman Jakobson nazývá píseň *Chczy ia na pannu żalowacz*, pochází z již zmíněného článku Václava Nebeského v Časopise Musea království Českého, kde je uvedena jako „oplzlá píseň“. Rovněž Zdeněk Nejedlý se ve svých *Počátcích husitského zpěvu* pokusil o rozluštění zatřeného textu Žaloby nezávisle na čtení Nehringově (Z. NEJEDLÝ 1907: 240–242). Do obou těchto vydání se však vloudilo několik drobných nepřesností. Žalobu na pannu Mikuláš z Kozlí zapsal do rukopisu nejspíše koncem r. 1416 nebo začátkem r. 1417, jak lze usuzovat na základě předchozích a následujících záznamů. Pro její laický, hříšný námět ji však zatřel inkoustem. Patrně proto, že církev ve středověku vydávala nařízení, která inhonestní písně přísně zakazovala a milostnými písněmi nebylo dovoleno profanovat rukopisy. Julius Feifalík postřehl „zajímavý, blízký se k polštině dialekt“ Žaloby na pannu. Władysław Nehring, který věnoval řadu cenných prací nejstarším polským jazykovým památkám a jejich českému vlivu, si všiml v českém textu nezvyklého tvaru *ktorak*, avšak ostatní polonismy přešel a mluví bezvýhradně o „písni české“. Za českou ji považuje i Zdeněk Nejedlý (Z. NEJEDLÝ 1907: 241). Teprve Roman Jakobson ve své rozsáhlé stati *Slezsko–polská cantilena inhonesta ze začátku XV. století* podrobně analyzoval píseň z jazykového a národopisného hlediska. Po důkladném filologickém rozboru dochází Jakobson k závěru, že by se úhrnem „jazyk a pravopis Žaloby na pannu mohly definovati jako »mieszanina polskiego i czeskiego«, »gmatwanina dwujęzykowa«, jak charakterizují polští vědci mnohé polské básnické památky XV. stol.“ (JAKOBSON 1934–1935: 67).⁶⁸ Nejde přitom o pohraniční přechodní česko-polský dialekt, jazyk Žaloby je přechodný k spisovné češtině, nikoli k pohraničním dialektům. (Obdobný jev Jakobson pozoruje i v rukopisu polské písně *Jezus Chrystus Bog–czlowiek*, psaném kolem r. 1420.)

Polština Žaloby soustavně eliminuje hlásky a hláskové skupiny češtině neznámé (g, nosovky, u po palatálních souhláskách), tedy upravuje své hláskosloví *ad usum bohemicum*, jinak řečeno bere si za vzor polštinu v českých ústech. Tato tendence je dnes známa v polských nářečích, soumezných s českými, jde o staletý vliv češtiny úřední, církevní, vyučovací. Vliv češtiny na jazyk a staropolské písemnictví byl všestranný a pronikavý, uplatňoval se od raného středověku až do 14. století, přičemž zvláštní intenzity nabyl za husitské doby. Hlavním zprostředkovatelem českého kulturního importu do Polska totiž bylo Slezsko. Pronikání nových hodnot, nových myšlenek a forem znamenalo také jazykový přínos. Slezsko bylo odedávna prosyceno českým živlem, ale zároveň udržovalo těsné kulturní a hospodářské styky s Polskem a během 13. a 14. století stálo v čele polské civilizace. V polské vědě se sice vyskytuje názor posuzující sloučení Slezska s královstvím českým v polovině 14. století záporně z hlediska polských kulturních dějin. Je to však názor příliš jednostranný. Proniknutí češtiny do Slezska neznamenal zápas dvou slovanských jazyků: čeština vystřídala v slezských kancelářích latinu, a hlavně úřední němčinu, nikoli polštinu, která se tam nikdy neuplatňovala. A zatímco po bitvě na Bílé hoře byla v Čechách a na Moravě čeština vytlačována z úřadů a soudů, v Horním Slezsku se úřaduje ještě koncem XVII. století vesměs česky, archivní památky dokládají české zápisy také v městě Kozlí.

⁶⁷ K tomu je nutno podotknout, že protihusitskými písněmi ze Slezska se zabýval Pavel Spunar ve studii *Antihussitische Verse aus Schlesien* (SPUNAR 1974: 189–200).

⁶⁸ Roman Jakobson se odvolává se na práce Stanisława Dobrzyckého, *Rozprawy Akademii umień, wiedza filologiczna*, XXXIII, s. 117 a Aleksandra Brücknera *Średniowieczna pieśń religijna polska*, Kraków 1923, s. 56.

S českým vlivem proniká do polského Slezska také slovanské uvědomění, které bylo zároveň mocným popudem k vývoji polského jazyka a literatury a přispělo k vyhranění spisovné polštiny (JAKOBSON 1934–1935: 68–71).

Životní dráha hornoslezského rodáka Mikuláše z Kozlí směřovala k Čechám; rovněž po jazykové stránce byl „praedicator Bohemorum“ orientován česky. V jeho manuálu jsou zastoupeny všechny tři spisovné jazyky království českého – čeština, němčina a latina. Jedině v opisu Žaloby na pannu nalezneme podle Jakobsona polské prvky. Mikuláš podobně jako úředníci hornoslezských kanceláří považoval češtinu za slovanský spisovný jazyk koruny české a polštinu za jedno z lidových nářečí (*lingua vulgaris*). Inhonestní text Žaloby kladl jistě menší nároky na spisovnost, naopak dialektismy a barbarismy byly tu od toho, aby zvýšily pikanterii, podobně jako v písničce *Sermo noster audiat*, zapsané rovněž Mikulášem, kde je užito barbarské latiny. („Sermo“ jako žánr kázání synteticky spojovalo biblické výroky, často zastupované glosami a sentencemi, které pomáhaly kazateli při formulování specifického tématu a potřebné argumentaci.) Žaloba na pannu jeví nespornou příbuznost s mezinárodním, zejména latinským repertoárem kratochvilných písní pozdního středověku, charakteristickým pro tzv. žakovskou poezii a právem s ní byla sblížována. Neméně pozoruhodná je také formální blízkost této písně s folklorem, zejména polským, obsahuje totiž sedm trojveršových slok. Sloky tohoto typu se vyskytují i v staropolské poezii a v polské lidové písni. Skládají se z dvojice rýmujících se veršů a osamocené závěrečné verše, který souvisí s prvními dvěma a je jakoby náhradou refrénu. Kompozice písně je průhledná. Hned první verš oznamuje, že jde o žalobu („na pannu żalowacz“ je právní termín, srov. např. „poczał żalowacz na Pana“). Jedná se o žalobu odmítnutého nápadníka, avšak nikoliv o lyrický stesk nad odmítáním milé, ale o ironický, jízlivý, pitvorný plaidoyer, který se pojí k oblíbeným skladbám ve středověku předstírajícím soudní při anebo aspoň její jednotlivé složky. Sémantické zpracování jednotlivých prvků této kompozice jeví nápadnou příbuznost s tvárnými prostředky lidové písně Poláků a sousedních národů. Každá figura v Žalobě má blízké obdoby ve folklorní zásobě tradičních symbolů. Roman Jakobson uzavírá svou studii domněnkou, že folklorní prvky prorazily nejzřetelněji právě v necudných skladbách středověku. Slábne-li censura jazyková, povoluje i censura estetická: stírá se hranice mezi folklorem a tvorbou vládnoucích tříd. Tomu vděčíme za nejstarší ukázkou polské laické písně, za středověký text úzce související s lidovými písněmi (JAKOBSON 1934–1935: 72–84).

Pokud jde o hudební stránku Žaloby, polský muzikolog Adolf Dygacz se pokusil o transkripci písně z literové notace. Zohlednil přitom zásadu opakování jako vlastnost charakteristickou pro polský hudební folklor (DYGACZ 1958: 48).⁶⁹ Opakování však není jevem typickým pouze pro polský folklor, o čemž svědčí například Čelakovského *Ohlasy písní českých* nebo četné folkloristické sběry v Čechách, na Moravě i ve Slezsku. Na Dygaczovu chybnou transkripci, a tím na neudržitelnost spojení domnělé melodie písně s polským hudebním folklorem, upozornili Maciej Eder a Waclaw Twardzik, kteří odhalili, že diagram nacházející se na stránce rukopisu spolu se Žalobou není zápisem její melodie, nýbrž údajem data v kalendáři, kdy Mikuláš zřejmě její text zapsal (tedy 1. ledna 1417). Podivnou shodou náhod dochovaná Žaloba tedy zůstává žakovskou písní bez melodie (EDER–TWARDZIK 1996: 173–174).

Půlstoletí po zveřejnění Jakobsonovy studie přišel Petr Nejedlý ve stati *Staročeská nebo staropolská píseň z poč. 15. stol.?* s odlišným názorem na charakter jejího jazyka, který Jakobson určil (spolu se stránkou grafickou) jako primárně polský. Nejedlého k tomu vedla slovní zásoba písně, která by jistě – zvláště v řeči vázané – podléhala vlivu cizího jazykového

⁶⁹ Lze ještě připomenout, že Mikulášem z Kozlí zapsanou latinskou píseň *Hoc est pulchrum Evangelium* přetransponoval do tříhlasu a opublikoval Johann Wolf, díky čemuž mohla vstoupit do repertoáru profesionálních sborů věnujících se středověké hudbě (WOLF 1926).

prostředí obtížněji než pouze hlásková či morfologická rovina písňového jazyka, popř. dokonce jen její zapsaná podoba. Při využití možnosti, jakou nám dnes nabízejí moderní historické slovníky obou jazyků (*Słownik staropolski*, *Staročeský slovník*), zjišťujeme, že řadu slov z písně snáze zařadíme do staročeského lexikálního systému než do staropolského (P. NEJEDLÝ 1988: 8–9).

Nejnovější poznatky o Žalobě, s nimiž přišli polští badatelé Eder a Twardzik, uvádějí ještě přesnější čtení, kterému – a to je velmi podstatné – předcházelo zkoumání pergamenu rentgenem. Paleografický obraz Žaloby lze nyní považovat za kompletní (celý text Žaloby uvádíme v příloze).

Současný stav jazykového výzkumu tedy ukazuje spíše na staročeský základ písňového textu Žaloby, ale tato otázka dosud není zcela uspokojivě vyřešena. (Musíme vzít v úvahu, že v 15. století si byla čeština a polština daleko bližší než dnes.) Pokud srovnáme jazyk Žaloby s jinými českými texty (písňemi), zjistíme, že se její jazyk od nich liší. Nejde tedy o češtinu. Nejde ani o čistou polštinu, když se v něm nacházejí četné bohemismy. Pokud psal Jakobson o polsko-slezské písni, mohl se blížit pravdě, jenomže dnes nedokážeme říci, jak v té době vypadal slezský dialekt v 15. století, abych mohl píseň považovat za „slezskou“. To lze pouze teritoriálně, ale nikoli jazykově. Evidentně máme v případě Žaloby co činit se smíšeným jazykem, s textem jazykového pohraničí, který nedokážeme nějak precizně nazvat. Transkripce písně Ederem a Twardikem ukazuje na polštinu s četnými bohemismy.

Rovněž nepanuje shoda ve sporné otázce, zda jde v případě Žaloby o text folklorní nebo o žákovskou píseň (vzdělanců, elity). Nacházíme zde četné metafory, které jsou typické pro lidovou milostnou píseň („starhaci wieniec“, „dać memu koni owsa“ atd.), které ukazují na lidový charakter Žaloby,⁷⁰ kdežto Julian Krzyżanowski se domníval, že Žaloba má „goliardovský, vagantský nebo žákovský“ rodokmen, že vznikla ve školském a intelektuálním prostředí a teprve pak tyto typické metafory pronikly do lidové písně (KRZYŻANOWSKI 1937, 1938: 144–145).

Je těžké si představit, že by se jedna žákovská píseň rozšířila v celé polské, české (ukrajinské, běloruské atd.) lidové písňové tvorbě, tudíž se jeví pravděpodobnější eventualita, že vznikla ve vzdělaneckém, žákovském prostředí. Jakobson si všímá slovního žertu v posledním verši „Uderzym ja kijem w kierz“, kde „kijem w kierz“ je náhradou za obscénní slovní spojení „pyjem w kiep“ („kiep“ je název ženského pohlavního orgánu).

Závěrem snad je možno konstatovat, že metaforika Žaloby je lidová, ale její humor již není, je žákovský.⁷¹ V tomto ohledu může dát odpověď na nejednu otázku česká a polská (srovnávací) folkloristika. Ta je schopna vrhnout světlo na otázky geneze písně, prostředí, v němž vznikla a na srovnávacím základě objasnit metaforiku, formu a kompozici.

2.7 Regionální aspekt kodexu Mikuláše z Kozlí

V souvislosti s dialektismy v Žalobě na pannu by bylo možno se vrátit k Hrabákově studii *O regionalitě české literatury v době předhusitské*, k jeho hypotéze o literárních střediscích mimo Prahu, jak to dokládá na jazykové stránce *Hradeckého rukopisu*. V případě Mikuláše z Kozlí je jasné, že si svůj zápisník vedl na různých místech Čech, Moravy a Slezska, a pokud se v nějakém krajo­vém literárním středisku ocítl (zvláště přichází v úvahu Olomouc pro své knižní bohatství), pak se tento vliv projevil větší četností záznamů, na což ostatně poukazuje i Roman Jakobson (JAKOBSON 1934–1935: 61).

Od koho a kde se Mikuláš seznámil se Žalobou na pannu, není známo, můžeme pouze usuzovat z jeho záznamů zhruba z r. 1417, tedy v době jeho pobytu v Olomouci. V tu dobu

⁷⁰ O takových metaforách z 19. století psal Jerzy Bartmiński (BARTMIŃSKI 1974: 11–24).

⁷¹ Polská folkloristka Dorota Simonides připomíná, že všechny terciny Žaloby namísto aby byly zakončeny vulgárně, mají eufemistickou pointu (SIMONIDES 1989: 90).

mohl tento minorita podniknout nějaké cesty po Horním Slezsku, jak lze vyvozovat ze záznamu o konání provinciální kapituly v Opolí a o požáru města Kozlí v témže roce. Smíme proto hovořit z hlediska krajové rozrůzněnosti slovesné tvorby té doby o regionalitě díla Mikuláše z Kozlí, nikoliv o Mikuláši jako o autorovi regionálním v dnešním slova smyslu. Nicméně jsme povinni ho sledovat jako osobnost, která v krnovském regionu působila a svou aktivitou život v něm jistým způsobem ovlivňovala.

2.8 Nové poznatky o kodexu Mikuláše z Kozlí

Cenným pramenem jsou tu kázání, z nichž si lze vytvořit představu o vztahu autora k dobovým filozofickým a teologickým proudům a zároveň o kulturních, společenských a zvykových jevech. Kázání, stejně jako jiné zápisy, ukazují na hlubokou Mikulášovu erudici, především na dobrou znalost teologické literatury, poezie a církevních Otců (Mikuláš znal listy a traktáty Řehoře IX., sv. Augustina, Theodora, Mikuláše z Liry, Boetia, Remigiuse, Eusebia, Huga ze sv. Viktora, Bernarda, Cypriána, Órigena, Izidora, Jeronýma, Plinia, Anastáze, Fulgentiuse, Innocence III., Cassiana, Jana z Damašku, Jana z Garlandie, Synodia, Quida z Arezza; viz folianty 52a–56b) aj. Kromě těchto zdrojů, které pro něho byly poučením v teologických a apologetických otázkách i v otázkách morálně–zvykových, projevil v každodenních kontaktech s lidmi umění citlivého pozorování života. V četných kázáních a traktátech, mystických kontemplacích a komentářích Písma svatého je božská vůle personifikována jako síla vládnuocí a řídící zákony vesmíru a přírody. Lidé závislí na této síle svádějí odvěký boj se záludnými přírodními živly a slepými intrikami hmoty. Takový světónázor byl charakteristický pro určité intelektuální oblasti středověku a takovým pohledem disponoval i Mikuláš z Kozlí. Józef Majchrzak, na jehož poznatky dále navazujeme, se dokonce domnívá, že na tomto základu vyrostl Mikulášův negativní vztah k husitskému hnutí (MAJCHRZAK 1978: 23).

Kodex Mikuláše z Kozlí má tedy všechny vlastnosti denního záznamníku s elementy památníkovými a kronikářskými, v němž se pestrým způsobem proplétají, na způsob někdejších *silva rerum*, záležitosti vztahující se k liturgii, náboženství, modlitbám, hymnologii, psalmodii, sekvencím, oficiím, glosovaným kázáním, perikopám, apokryfům a latinským příslovím, církevním zvyklostem, řádovým regulím a každodennímu životu v kláštorech, lidové medicíně, fyziologii a hygieně těla, praktickým životním radám ve smyslu formulí, maxim, předpisů, hádanek a doporučení, venkovskému právu, kronikám a historickým událostem (např. na foliantu 10v podává zprávu o bitvě u Azincourtu v r. 1415, ve které zahynulo třicet tři tisíc vojáků, výkvět francouzského rytířstva) spolu s hagiografickými příběhy, jako legenda o sv. Jindřichovi a fragmenty z *Gesta Romanorum*. Kodex je navíc vybaven odkazy z oblasti hudební teorie (modální stupnice, traktát Quida z Arezza) a dále texty liturgických písní v českém jazyce spolu s vícehlasými liturgickými kompozicemi v latině: *Hoc est pulchrum Evangelium* se zajímavým vedením hlasů je zapsaná ve varhanním trojhlasu, *Credo* v motetovém stylu, *O mestorum consolatrix* s názvem nám neznámého autora „Magistri Alberti lectoris sabbatis diebus de beata virgine“, který se vrací z invokací k Nejsvětější Panně Marii a nazývá ji „Musicorum excitatrix“, představuje novou formu Alleluja vzniklou po osamostatnění sekvencí ve Slezsku. Jejím typickým rysem je sklon Alleluja k prorytmizované melodice.

Z hudebně historického hlediska bylo celé 15. století prostoupeno bojem mezi hudbou organální a mensurální. Zároveň dochází k pronikání francouzského motetu přes Čechy do Slezska i k vlastní tvorbě Credo–motetu, jejímž reprezentantem Mikuláš z Kozlí byl. V těchto dílech Mikuláš neopouští formu organum, neboť jako ortodoxní minorita přísně dodržoval zákaz papeže Jana XXII. z r. 1324 odstraňující z liturgie veškerý vícehlas kromě organum. Podobné zákazy vydávaly v těch časech lokální synody spolu s provinciálními a generálními